

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ З ДІТЬМИ
В УМОВАХ ВІЙНИ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2311-сп-з
спеціальності: 231 «Соціальна робота:
освітньо-професійної програми «Соціальна
педагогіка»

Булгакова Олена Олександрівна

Керівник: к. пед. наук, доцент

_____ О.Г. Лещенко

Рецензент: _____

Запоріжжя – 2022 рік

Запорізький національний університет

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра соціальної педагогіки

Рівень вищої освіти магістерський

Спеціальність 231 – соціальна робота

(шифр і назва)

Освітня програма: соціальна педагогіка

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

«___» _____ 20__ року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Булгаковій Олені Олександрівні.....

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи: Соціально-педагогічна підтримка сімей з дітьми в умовах війни

затверджена наказом ЗНУ від «___» _____ 2021 р. № _____

2. Строк подання студентом роботи 01 грудня 2022 р.

3. Вихідні дані до роботи матеріали соціально-педагогічної практики, наукової роботи з соціальної педагогіки

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що їй належить розробити)

розглянути сутність та зміст соціально-педагогічної підтримки; проаналізувати нормативно-правову базу соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми під час війни; визначити особливості соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни; розробити програму соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.

5. Перелік графічного матеріалу (із точним зазначенням обов'язкових

креслень) _____

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Лещенко О.Г.		
Розділ 1	Лещенко О.Г.		
Розділ 2	Лещенко О.Г.		
Висновки	Лещенко О.Г.		
Додатки	Лещенко О.Г.		

7. Дата видачі завдання 10.11.2021

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад	Виконано
2	Написання вступу	листопад	Виконано
3	Написання першого розділу	грудень-квітень	Виконано
4	Написання другого розділу	травень-вересень	Виконано
5	Написання висновків	вересень-жовтень	Виконано
6	Оформлення додатків	жовтень	Виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	листопад-грудень	Виконано
8	Захист	грудень 2022	

Студент _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ _____ **Апухтіна В.В.**

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 63 с., 92 джерела, 6 додатків.

Об'єкт дослідження: соціально-педагогічна підтримка сімей з дітьми в умовах війни.

Предмет дослідження: зміст, форми і методи соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати програму соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.

Відповідно до мети, визначено такі завдання дослідження:

1. Розглянути сутність та зміст соціально-педагогічної підтримки;
2. Проаналізувати нормативно-правову базу соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми під час війни;
3. Розкрити особливості функціонування сімей з дітьми в умовах війни.
4. Визначити особливості соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни;
5. Розробити програму соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.

Методи дослідження:

- загальні методи наукового пізнання: діалектичний, логічний, історичний;
- теоретичні: аналіз літературних джерел з метою визначення науково-теоретичного підґрунтя дослідження, аналіз і синтез передового науково-практичного досвіду з даної проблеми; аналіз нормативних документів для визначення нормативно-правового підґрунтя дослідження.

Наукове значення одержаних результатів роботи полягає в обґрунтуванні сутності та змісту соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.

Практичне значення результатів магістерської роботи полягає у розробці програми соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.

Галузь використання: центри соціальних служб, психологічні служби у закладах загальної середньої освіти, благодійні фонди, громадські організації.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА, СІМ'Я У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ, ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ, ОЦІНКА ПОТРЕБ, СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ.

SUMMARY

Bulhakova O.O. Social and Pedagogical Support for Families with Children in Terms of War.

The qualifying work consists of introduction, 2 parts, findings, list of literature (92 items), 6 addenda on 13 pages. The qualifying work volume is 87 pages long, 63 of them – body text.

The research object: social and pedagogical support for families with children in terms of war.

The research subject: content, forms and methods of social-pedagogical support for families with children in terms of war.

The research purpose: to theoretically substantiate the program of social-pedagogical support for families with children in terms of war.

The research tasks are:

1. to consider the concept, essence and content of social and pedagogical support;
2. to analyze the legal and regulatory framework of international and state legislative acts regarding support for families with children who have suffered from armed conflicts;
3. to define the peculiarities of the families with children who suffered from the war in Ukraine;
4. to develop the program of social-pedagogical support for families with children in terms of war.

Part 1 «Theoretical Foundations of Social-Pedagogical Support for Families with Children in Terms of War» describes the essence of the concept of «social-pedagogical support» and «internally displaced families», its features as a social phenomenon, factors that determine its origin; takes into account legislative support, the essence and methodological peculiarities of social and pedagogical support with this category of persons.

Part 2 «Organization of social-pedagogical support for families with children in terms of war», shows the methods of studying the problems of families of internally displaced persons, a program of socio-pedagogical support such families with children in terms of war.

As a result of our investigation is formulated program of social and pedagogical support for families with children in terms of war.

Key words: social and pedagogical support, families in difficult life circumstances, internally displaced persons, needs assessment, social services.

ЗМІСТ

Вступ.....	9
Розділ 1. Теоретичний аналіз соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.....	14
1.1. Сутність та зміст соціально-педагогічної підтримки.....	14
1.2. Законодавче забезпечення соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни	22
1.3. Особливості функціонування сімей з дітьми в умовах війни	27
Розділ 2. Організація соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни	47
2.1. Сутність та зміст соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.....	47
2.2. Програма соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.....	50
Висновки	61
Список використаних джерел	64
Додатки	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження зумовлена військовим вторгненням росії, що відбувається на території України, та їх наслідками для усього суспільства нашої держави. Неочікувана повномасштабна війна в Україні 24 лютого 2022 року призвели до того, що велика кількість родин змушені були терміново змінити своє місце проживання. Десятки тисяч українських сімей з дітьми покинули свої домівки і тимчасово перемістилися в інші регіони нашої держави, за кордон, ставши внутрішньо переміщеними особами, мігрантами. Соціальне функціонування цих осіб з об'єктивних і суб'єктивних причин стало ускладнене або порушене, а їхнє існування перебувало під загрозою.

За даними оцінювання Міжнародної організації з міграції (МОМ) від 23.08.2022 року загальна кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) залишається високою – понад 6,9 мільйона осіб [16].

Серед внутрішньо переміщених осіб 2/3 населення – це жінки та діти. У зв'язку зі зміною місця життя, перед ними постало багато складних питань, які супроводжувалися різноманітними труднощами адаптації. Переселенці переживають безліч соціальних, економічних і психологічних проблем. Їм потрібно пристосуватися до нових умов життя, соціального та культурного оточення, іншого міста чи селища, де багато нового та невідомого. Необхідно подолати страх, невіру, розпач, депресію та агресію, щоб продовжувати своє життя, іноді змінивши його докорінно.

Труднощі виникли також у громадах, що прийняли велику кількість переселенців та продовжують їх приймати. Багато регіонів України стали другою домівкою для багатьох родин, які стали свідками військових дій, деякі втратили рідних, знайомих, роботу, документи, будинки та матеріальні цінності, нажиті протягом усього життя [27, 12].

Більшість біженців переїжджали у найближчі до місць попереднього

проживання регіони, що свідчить про намір у майбутньому повернутися до покинутих домівок. Надмірна концентрація переселенців лягає важким тягарем на інфраструктуру, ринок праці та житла регіонів переселення [28].

Сутність державної політики України щодо соціальної підтримки вимушено переселених сімей з дітьми зафіксовано у значній кількості законодавчих актів, таких як: Конвенція про статус біженців від 28.07.1951 року та Протокол щодо статусу біженців від 31 січня 1967 року, (ратифіковані Верховною Радою України 10.01.2002 року); Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 за № 1706-VII; Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 №1207-VII; Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014р. №509 «Про облік осіб, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції»; Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 №505 «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг»; Постанова Кабміну від 5 листопада 2014 за №637 «Про здійснення соціальних виплат особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України і районів проведення антитерористичної операції»; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014р. №1085 р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року» від 22 серпня 2012р. та у відповідних регіональних планах, затверджених на виконання положень розпорядження обласними державними адміністраціями. Реалізація зазначених правових актів передбачає надання всебічної допомоги категоріям, які постраждали від конфлікту на Сході

України.

Аналіз літературних джерел свідчить про те, що питання внутрішньо переміщених осіб перебувають у центрі уваги таких науковців як: Н. Бочкор, Є. Дубровська, О. Залеська, О. Калашник, Л. Ковальчук, В. Бондаровська, О. Возіянова, О. Григоренко, Т. Гуцаленко, І. Савенець, Ю. Юр та ін.

За останні роки проведено низку досліджень, автори яких вивчали різні аспекти підтримки як соціально-педагогічної категорії: у контексті професійної діяльності (вчені Т. Анохіна, О. Гукаленко, О. Кодатенко); питання підтримки студентської молоді (Ю. Богінська, А. Данілова); як підтримка дітей, батьків дітей з особливими потребами (І. Макаренко, Т. Соловйова, В. Тесленко); підтримка соціалізації дітей-сиріт дошкільного віку в умовах дитячого будинку (С. Балер); підтримка діяльності дитячих громадських об'єднань України (Л. Романовська); педагогічна підтримка обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл України (А. Балацінова); соціально-педагогічна підтримка сім'ї у складній життєвій ситуації (І. Євграфова, Т. Алексеєнко, Ю. Жданович, М. Соляник).

В Україні сьогодні вже існує позитивний досвід соціально-педагогічної підтримки сімей, що постраждали від конфлікту на сході України. Прикладом виступає діяльність державних та громадських організацій, таких як обласні центри соціальних служб, Благодійний Фонд «Карітас України», Товариство Червоного Хреста України, Фонд «Українська перспектива», Благодійний фонд «Посмішка дитини», громадська ініціатива «Крим-СОС», ГО «Центр Соціальна Дія», ГО «Центр громадянської просвіти «Альменда», волонтерська організація «Кожен може», ГО «Центр зайнятості вільних людей», ВБФ «Право на захист», БФ «Рокада», громадська ініціатива «Кримська діаспора», ГО «Ресурс» та інші. Основними напрямками роботи зазначених організацій з переселенцями є такі: надання медичної допомоги, консультування із соціально-правових питань та юридичний супровід, психологічна підтримка, соціально-педагогічна допомога, соціальний патронаж сімей, сприяння в отриманні пільг, компенсацій та іншої допомоги, сприяння у вирішенні питань зайнятості, влаштування на курси

перепідготовки; консультування з питань самозабезпечення, та інші послуги.

Наявною потребою в сучасних умовах війни є надання кваліфікованої соціально-педагогічної підтримки сім'ям з дітьми, що постраждали від війни в Україні, шляхом підготовки відповідних фахівців у галузі соціально-педагогічної роботи.

Враховуючи вищесказане, ми вважаємо, що тема магістерської роботи «Соціально-педагогічна підтримка сімей з дітьми в умовах війни» є досить актуальною.

Об'єкт дослідження: соціально-педагогічна підтримка сімей з дітьми в умовах війни.

Предмет дослідження: зміст, форми і методи соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати програму соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.

Відповідно до мети, визначено такі завдання дослідження:

1. Розглянути сутність та зміст соціально-педагогічної підтримки;
2. Проаналізувати нормативно-правову базу соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми під час війни;
3. Розкрити особливості функціонування сімей з дітьми в умовах війни.
4. Визначити особливості соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни;
5. Розробити програму соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.

Методи дослідження:

- загальні методи наукового пізнання: діалектичний, логічний, історичний;
- теоретичні: аналіз літературних джерел з метою визначення науково-теоретичного підґрунтя дослідження, аналіз і синтез передового науково-практичного досвіду з даної проблеми; аналіз нормативних документів для визначення нормативно-правового підґрунтя дослідження.

Наукове значення одержаних результатів роботи полягає в обґрунтуванні сутності та змісту соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.

Практичне значення результатів магістерської роботи полягає у розробці програми соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.

Галузь використання: центри соціальних служб, психологічні служби у закладах загальної середньої освіти, благодійні фонди, громадські організації.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ З ДІТЬМИ В УМОВАХ ВІЙНИ

1.1. Сутність та зміст соціально-педагогічної підтримки

Соціально-педагогічна підтримка людини властива для будь-якого суспільства і будь-якої форми об'єднання людей протягом всієї історії існування людства. Проте, саме підтримка не виділялась як окремий науковий напрям впродовж тривалого часу.

Виникнення і розвиток соціально-педагогічної підтримки у різні часи проявлявся по-різному: у вигляді державної турботи і захисту; піклування у громаді, реалізації благодійності; у процесі батьківського піклування; через волонтерський рух. Сьогодні день соціально-педагогічна підтримка є однією з актуальних категорій сучасної соціально-педагогічної теорії і практики.

Потреба в соціально-педагогічній діяльності, спрямованої на соціальний захист, соціально-педагогічну допомогу окремій людині та соціальним групам, які опинилися у важкому становищі, зростає в умовах соціально-економічної і духовної кризи. Водночас, якщо думати на перспективу, в процесі стабілізації суспільства, поряд з наданням допомоги, соціальна педагогіка буде вирішувати завдання щодо створення і підтримки конкретного соціального середовища, а це вимагає цільової підготовки соціальних педагогів, які володіють необхідними знаннями й уміннями [2, 37].

Питання соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями здійснено в працях: Т. Алексеєнко, О. Безпалько, А. Капської, Л. Міщик, С. Харченко та інших.

Розгляд поняття «соціально-педагогічна роботи» дозволяє зазначити, що вона є різновидом соціально-педагогічної діяльності, та здійснюється у певній соціальній інституції та спрямована на конкретно визначений об'єкт впливу.

«Об'єктом соціально-педагогічної діяльності є окремі особи (дитина, підліток, молода людина, доросла людина) чи соціальні групи (сім'я, дитяча та молодіжна група чи колектив, неформальне об'єднання), які потребують допомоги та підтримки у процесі їхнього соціального становлення та розвитку, інтеграції у суспільство та яким адресовані цілеспрямовані чи стихійні соціально-педагогічні впливи» [82, 72].

Розглядаючи зміст соціально-педагогічної роботи, слід окремо виділити діяльність, пов'язану з соціально-педагогічною підтримкою.

З метою розуміння сутності поняття «соціально-педагогічна підтримка» нам важливо проаналізувати поняття «підтримка», «допомога», «педагогічна підтримка», «соціальна підтримка», «соціально-педагогічна підтримка».

Поняття «підтримка» представлено такими визначеннями:

– це дія за значенням підтримувати; те, що підтримує кого-, що-небудь, служить опорою; забезпечення, надання необхідних засобів у процесі створення, проектування об'єкта, системи; супроводження об'єкта; те, що підкріплює, вселяє впевненість, підбадьорює (тлумачний словник сучасної української мови) [4].

– як професійну діяльність педагогів в загальноосвітніх закладах, спрямовану на надання допомоги дітям у вирішенні їхніх проблем (Л. Оліференко) [88];

Поняття «підтримка» отримало розвиток в працях О. Газмана, Н. Крилової, Н. Михайлової, С. Юсфіна, які розглядають її як професійну діяльність педагогів в загальноосвітніх закладах, спрямовану на надання допомоги дітям у вирішенні їхніх проблем. Майже одночасно з'явилися поняття «соціальна підтримка», «педагогічна підтримка», «психолого-педагогічна підтримка» та «соціально-педагогічна підтримка» [88].

Зустрічаємо у літературі поняття «педагогічна підтримка», «соціальна підтримка» та «соціально-педагогічна підтримка». Так, педагогічна підтримка розглядається різними вченими:

– як процес спільного з дитиною визначення її власних інтересів,

цілей, можливостей, шляхів подолання перепон і проблем, що заважають їй зберегти свою людську гідність і самостійно досягнути бажаних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні, образі життя (О. Газман) [88];

– як допомога (педагога, психолога, батьків) в особистісному розвитку, яка направлена на актуалізацію власних внутрішніх сил і резервів самореалізації, а також як допомогу та підтримку у подоланні труднощів проблем особистості (А. Іванов) [89].

Поняття «соціальна підтримка» деякі вчені ототожнюють з поняттям «соціальна допомога»:

– як «вид соціальної діяльності спеціально уповноважених органів держави, спрямованої на підтримання системи гарантованого державою рівня матеріального забезпечення дітей і молоді та багатодітних сімей з урахуванням їх матеріального та фізичного стану, складу сім'ї, віку, здоров'я, участі в суспільному та іншому виробництві» (І. Зверева, Л. Коваль, С. Хлебик);

– як «система заходів суб'єктів соціально-педагогічної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг; система заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей» (Безпалько О.В.) [9, 161].

– як «узгоджені дії державних і недержавних організацій, спрямовані на подолання скрутної ситуації в якій опинилися окремі громадяни» (Л. Оліференко) [89].

– це почуття, що тебе підтримують інші. Соціальна підтримка включає чотири компоненти: по-перше, це емоційна підтримка (впевненість у тому, що про тебе хтось турбується, любить і піклується); по-друге, це оціночна підтримка (соціальне порівняння і відповідь на запитання, чи правильно я ставлюсь до того чи іншого явища); по-третє, це інформаційна підтримка (інформація про те, як сприймати явища); по-четверте, це інструментальна підтримка (отримання конкретної дієвої допомоги)» (М. Філоненко) [85, 18-19];

– «система заходів суб'єктів соціально-педагогічної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг; система заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей» (Л. Лохвицька) [83, 230].

У наведених визначеннях наголошується на тому, що соціальна підтримка передбачає матеріальну допомогу, допомогу в забезпеченні потрібного особистості рівня освіти, харчування, розвитку культури, умов організації дозвілля тощо – цей вид підтримки пов'язаний переважно із задоволенням потреб у соціальній сфері та має характер оперативної допомоги у складних життєвих обставинах. Тому дуже важливим у соціально-педагогічній підтримці є саме педагогічний аспект, тобто педагогічна підтримка, яку вчені Н. Касиціна, Н. Михайлова, М. Міркес, І. Фрумін, С. Юсфін визначають як взаємодію педагога і вихованця, пов'язану із наданням превентивної та оперативної допомоги, зорієнтованої на вирішення проблем у навчанні, вихованні, самореалізації, самовизначенні.

Питання «соціально-педагогічної підтримки» в сучасних дослідженнях з соціальної педагогіки вивчали різні вчені О. Дронова, Н. Заверико, І. Липський, Л. Оліференко тощо. Наведемо деякі з визначень цього поняття:

– «надання допомоги особистості у процесі соціалізації з метою розкриття та розвитку її можливостей» (Безпалько О.В.) [9, 161];

– «діяльність соціального педагога, спрямована на створення умов, сприятливих для розвитку у дитини задатків та здібностей, для визначення мети, реальних прагнень, усвідомлення своїх труднощів, проблем, можливостей, лінії розвитку, та на формування в підлітка знань, умінь, навичок щодо подолання своїх труднощів, вирішення власних проблем. Результатом соціально-педагогічної підтримки має стати зміцнення бажання дитини давати раду своїм труднощам; наявність умінь та навичок вирішення конкретних проблем, самоконтролю та самодопомоги тощо» (Н. Заверико) [14];

– «як один із елементів системи педагогічної підтримки (поряд з

підтримкою психологічною), оскільки важливою складовою соціально-педагогічної підтримки дітей, на відміну від інших категорій населення, є педагогічний компонент, що пов'язаний з їх вихованням та освітою, сприянням у розвитку і успішній соціалізації» (О. Карпенко, Т. Янченко, І. Одногулова) [89].

– як «особливий вид діяльності соціального педагога, який спрямований на організацію ним превентивної та оперативної соціально-психоло-педагогічної допомоги у попередженні та подоланні ситуацій, що порушують їх життєдіяльність» (О. Дронова) [12, 37]

– особливий вид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на виявлення, визначення й вирішення проблем дитини з метою забезпечення та захисту її прав на повноцінний розвиток і освіту (Л. Оліференко) [89];

– соціально-педагогічна діяльність, спрямована на допомогу особистості чи групі осіб у соціальній адаптації та інтеграції до соціуму з метою позитивного розвитку, подолання труднощів соціалізації, активізації зусиль у самодопомозі, сприяння у розкритті творчого потенціалу [73, 16];

– система заходів, які стимулюють, активізують соціально-педагогічну діяльність в соціальному середовищі, реалізація якої є інструментом соціалізації і соціального виховання, вирішення при цьому завдань соціального навчання, соціальної адаптації, соціальної профілактики та соціального обслуговування. Реалізація соціально-педагогічної підтримки має на меті створення для дітей і підлітків оптимальних організаційно-педагогічних і соціально-педагогічних умов соціалізації і соціального виховання, забезпечення при цьому реалізації їхніх інтересів і потреб» (Н. Чернуха) [87].

У Малій енциклопедії із соціальної педагогіки зазначено, що «серед пріоритетних завдань соціально-педагогічної діяльності є і завдання з «надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості» [64, 536].

Дослідниця А. Капська, соціально-педагогічну підтримку розглядала у комплексі із соціально-педагогічною діяльністю, як її частину [19, 22].

Соціально-педагогічна підтримка, що є одним із напрямів соціальної педагогіки, ґрунтується на таких принципах:

- «добровільність (допомога повинна виявлятися, виходячи з добровільного звертання або представлення інтересів клієнта службою; зі своєї ініціативи соціальний педагог (працівник) надає допомогу лише за згодою клієнта або особи, нездатної правильно оцінити своє становище: малолітні діти, особи, визнані недієздатними, алкоголіки й ін.);
- своєчасність (допомога не повинна бути запізнілою, вона може бути лише випереджуючою або своєчасною);
- персоналізація (особистісний підхід при наданні допомоги);
- повага (допомога не повинна принижувати честь і достоїнство, самооцінку і самоповагу особистості, що потребує допомоги);
- активізація клієнта;
- комплексність (допомога повинна бути комплексною і спрямованою на зняття небажаних емоційних переживань, на ліквідацію причин, що викликають такий стан у людини)» [20, 232].

Також слід зробити акцент на специфічних принципах соціально-педагогічної роботи, які запропоновані А. Капською, що досить помітно «враховують» специфіку діяльності фахівця:

- «принцип гуманізму (визнання людини найбільшою цінністю);
- принцип незалежності (приналежність права будь-кому на допомогу);
- принцип клієнтоцентризму (визнання пріоритету прав клієнта у всіх випадках);
- принцип опори (максимальне врахування потенційних можливостей людини);
- принцип толерантності, принцип конфіденційності та принцип максимізації (оптимальне використання всіх видів ресурсів при вирішенні проблем клієнта)» [65, 24].

Зміст соціально-педагогічної підтримки визначається суспільством,

потребами, інтересами як соціальних груп населення, та і окремих людей.

Сутність соціально-педагогічної підтримки також розкривається через її зміст. Так, дослідниця Л. Оліференко серед основних напрямів системи соціально-педагогічної підтримки дитинства виділяє соціально-педагогічну підтримку школяра у загальноосвітніх навчальних закладах; соціально-педагогічну підтримку діяльності позашкільних виховних закладів; соціально-педагогічну підтримку дітей і молодих людей з функціональними обмеженнями; соціально-педагогічну підтримку діяльності дитячих громадських об'єднань; соціально-педагогічну підтримку центрів організації дозвілля школярів та дитячих спортивних об'єднань і секцій [89].

Дослідниця І. Макаренко, зазначає, що соціально-педагогічна підтримка завжди має адресний характер і спрямована на те, щоб вирішити індивідуальні проблеми конкретної дитини за допомогою вивчення її особистості та навколишнього соціуму [25].

Вчена О. Дронова визначає такі характерні особливості соціально-педагогічної підтримки: «зв'язок із наданням превентивної допомоги школяру у вирішенні його проблем у навчально-виховному процесі та соціальному середовищі; необхідність у ситуаціях, обумовлених не тільки розв'язанням проблем людини, а й попередженням їх виникнення у процесі соціалізації; адресність надання особистості або групі з метою запобігання, ослаблення або усунення причин, які виступають факторами ризику, що перешкоджають їхньому саморозвитку, самореалізації; спрямованість на розвиток адаптаційних здібностей особистості, її особистісне зростання у взаємодії із соціальним середовищем» [12, 39-40].

Основними цільовими групами, з якими реалізується соціально-педагогічна підтримка є такі: «діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування; випускники інтернатних закладів; жертви насилля і жорстокого ставлення; діти з інвалідністю та їх сім'ї; діти і молодь з різними видами адикцій та залежностей; діти та сім'ї, що перебувають у складних життєвих обставинах; діти і молодь з делінквентної поведінкою; звільнені з місць

позбавлення волі; постраждали від збройних конфліктів, природних і техногенних катастроф (вимушені переселенці); прийомні сім'ї, ДБСТ (дитячі будинки сімейного типу) та патронатні сім'ї; інші сім'ї групи соціального ризику [73, 12].

Дослідники Т. Алексеєнко, Ю. Жданович, Р. Малиношевський виділили ознаки налагодження системи соціально-педагогічної підтримки, що передбачає: «чітке уявлення про цільові групи (їхні особливості і потреби), а також цілі і завдання їх соціально-педагогічної підтримки; розвиток гуманістичної свідомості, соціальної активності, соціальної рефлексії, небайдужого ставлення до потреб тих, хто перебуває у складних життєвих ситуаціях, здатності до критичного осмислення результатів діяльності, усвідомлення персональної відповідальності за її результати; сприяння у збагаченні соціального досвіду особистості щодо діяльності і поведінки у різних соціальних ситуаціях та з різними цільовими групами, налагодження конструктивної соціальної взаємодії між суб'єктами соціально-педагогічної підтримки; залучення тих, кому надається соціально-педагогічна підтримка, у різні види соціально-ціннісної діяльності; творчий підхід до вибору форм і методів соціально-педагогічної підтримки» [73, 13].

На думку Т. Алексеєнко, «залежно від рівня складності проблеми, особливостей та сфери її прояву, до соціально-педагогічної підтримки потребуючих можуть бути залученими: мультимедійна команда (утворена з числа різних фахівців (педагогів, соціальних педагогів, психологів, медиків, соціальних працівників, юристів), соціальний педагог, практичний психолог, ровесники (у дитячих об'єднаннях; у системі освіти: школі, дошкільних і позашкільних закладах, вишах), соціальний працівник, соціальний педагог (у системі соціально-педагогічних послуг: соціальних служб і спеціалізованих центрів; в органах місцевого самоврядування, у неурядових організаціях)» [73, 13].

Соціально-педагогічна підтримка має надаватись з урахуванням етичним норм соціально-педагогічної діяльності в Україні, що ґрунтуються на

положеннях Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи, які є етичними принципами та передбачають: «повагу гідності кожної людини; пріоритетність інтересів того, хто потребує допомоги; толерантність; довіру; добровільність; партнерство, конфіденційність, відповідальність, безпечність» [90, 230-233].

Отже, ключовим поняттям нашої роботи ми визначили «соціально-педагогічну підтримку» як соціально-педагогічну діяльність, спрямовану на допомогу особистості чи групі осіб у соціальній адаптації та інтеграції до соціуму з метою позитивного розвитку, подолання труднощів соціалізації, активізації зусиль у самодопомозі, сприяння у розкритті творчого потенціалу. Основними її принципами є такі: принцип гуманізму; незалежності; принцип клієнтоцентризму; принцип опори; толерантності, конфіденційності та принцип максимізації. Специфіка соціально-педагогічної підтримки полягає в тому, що вона виникає там і тоді, де і коли людина стикається з соціумом, стикається з проблемами, що виникають в процесі взаємодії з соціальним середовищем його проживання.

Основними ознаками соціально-педагогічної підтримки ми визначили такі: вид соціально-педагогічної діяльності з метою забезпечення та захисту прав дитини, її сім'ї та оптимізації умов соціалізації; має адресний характер; підтримка спрямовується на допомогу тим, хто її потребує; сприяє розв'язанню їхніх проблем.

1.2. Законодавче забезпечення соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни

У 2014 році, перебуваючи у стані збройного конфлікту, Україна постала перед проблемою вимушених переселенців. Сьогодні наша держава, перебуваючи у стані війни з росією, знову потребує підтримки і допомоги своїм громадянам, включаючи сім'ї з дітьми.

Україна є суб'єктом міжнародного права, що означає те, що у своїх діях

щодо захисту прав громадян та встановлення миру в країні, керується міжнародними нормативними документами, серед яких такі: Загальна декларація про права людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенції про статус біженців, Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року [53].

Так, у Загальній декларації про права людини (прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10.12.1948), наголошується на захисті прав кожної людини, щоб всі народи і всі держави прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією [15].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, (ратифіковано в Україні 17.07.1997 р.) гарантує забезпечення таких прав і свобод: право на життя, заборона катування, заборона рабства і примусової праці, право на свободу та особисту недоторканність, право на справедливий суд, ніякого покарання без закону, свобода думки, совісті і релігії, свобода вираження поглядів, свобода зібрань та об'єднання, право на шлюб, право на ефективний засіб юридичного захисту, заборона дискримінації, право на повагу до приватного і сімейного життя [22].

Слід зазначити, що у 2002 р. Україна приєдналася до Конвенції про статус біженців від 1951 р. та Протоколу про статус біженців від 1967р. У Конвенції ООН термін «біженець» означає особу, яка внаслідок подій, які відбулися до 1 січня 1951 р., і через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань;

або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань [18].

Положення Конвенції про статус біженців у 2002 році стали підґрунтям для прийняття Закону України «Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців», в якому визначено поняття «біженець» та законодавчо закріплені його права [38].

У Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 № 3671-VI подано тлумачення поняття «біженець» – це «особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань» [45, 1].

У Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» 2014 року було визначено такі поняття: статус біженця, дитина, розлучена із сім'єю, додатковий захист, особа, яка потребує додаткового захисту, тимчасовий захист, особи, які потребують тимчасового захисту.

У Законі України від 22.11.2014 №4490а-1 «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», вперше було визначено суб'єктів та умови отримання статусу внутрішньо переміщеної особи (далі ВПО). Так, згідно ст.1, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою

уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [38].

Крім цього, згідно Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 04.02.2016 року №992-VIII, було внесено ряд додаткових змін. Законом встановлено:

- «гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб;
- захист від примусового внутрішнього переміщення та примусового повернення на попереднє місце проживання,
- облік внутрішньо переміщених осіб;
- створюється єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб;
- реєстрація місця проживання внутрішньо переміщеної особи;
- забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб на отримання документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус;
- забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту;
- забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб;
- інші права внутрішньо переміщеної особи та її обов'язки» [90, 2].

Статтею 7 цього закону забезпечується реалізація прав внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги та освіту. Так, особа, яка перебуває у складних життєвих обставинах, яких зареєстровано внутрішньо переміщеними особами, мають право на отримання соціальних послуг відповідно до законодавства України за місцем реєстрації фактичного місця проживання такої внутрішньо переміщеної особи [47].

У Законі України «Про соціальні послуги» визначено поняття складних

життєвих обставин, якими є «обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті» [40, 1].

Постановою Кабінету Міністрів України № 587 від 1 червня 2020 р. «Про організацію надання соціальних послуг» визначено «механізм виявлення осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах або мають найвищий ризик потрапляння в такі обставини, та організації надання їм соціальних послуг відповідно до індивідуальних потреб. У Постанові зазначено щодо надання соціальних послуг особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, у спеціалізованих службах підтримки постраждалих осіб здійснюється відповідно до стандартів надання соціальних послуг таким особам» [50].

У Постанові Кабінету міністрів України «Про організацію надання соціальних послуг» № 587 від 1 червня 2020 р. визначено категорії сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, які не можуть самостійно подолати негативний вплив обставин, зумовлених такими чинниками: «похилий вік; часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, у тому числі пов'язані із вживанням психоактивних речовин; інвалідність; бездомність; безробіття; малозабезпеченість; поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; жорстоке поводження з дитиною; домашнє насильство; насильство за ознакою статі; потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; шкода, заподіяна пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією» [50].

Слід зазначити, що поняття «надання соціально-педагогічної підтримки

осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах», у законодавчих актах України не визначено. Натомість, законодавчо визначено поняття «соціально-педагогічної послуги». Основним державним документом, який регулює порядок надання соціально-педагогічних послуг, є Закон України «Про соціальні послуги». Згідно ст.5. Закону, соціально-педагогічні послуги – це виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб [40].

Отже, аналіз міжнародної та державної нормативно-правової бази щодо соціальної підтримки внутрішньо переміщених сімей з дітьми, які постраждали від війни в Україні засвідчує реалізацію певних стандартів щодо захисту прав ВПО, надання комплексу психосоціальних та соціально-педагогічних послуг для постраждалого населення, а також сприяння інтеграції у нове суспільне середовище.

1.3. Особливості функціонування сімей з дітьми в умовах війни

На кінець ХХ ст. світова спільнота напрацювала достатній досвід надання гуманітарної допомоги для населення, яке пережило збройні конфлікти, природні катастрофи чи інші надзвичайні ситуації.

Вивчення проблем і потреб, програм для цієї вразливої групи не є новою практикою в світі. Тому Україна скористалася існуючим міжнародним досвідом підтримки внутрішніх переселенців. Зазначений досвід допомоги категоріям постраждалим від озброєних конфліктів полягав в тому, щоб визначити ключові характеристики соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб. Для цього необхідно було виконати ряд завдань: проаналізувати основні

соціальні проблеми переміщених осіб; узагальнити ключові підходи до соціальної роботи з цією вразливою групою, а також практику застосування різних інтервенцій, і на цій основі охарактеризувати соціальну допомогу, спрямовану на задоволення потреб ВПО [50].

Дослідники О. Безпалько, Т. Журавель, З. Кияниця розкрили чинники уразливості ВПО, зокрема сімей з дітьми:

«1. На особистісному рівні:

– відчутна загроза життю та здоров'ю (перед переміщенням вони могли стикатися з насильством, полонем, приниженням, руйнуванням даху над головою, відсутністю умов для задоволення базових потреб тощо);

– пережиті як матеріальні, так і нематеріальні втрати (втрата рідних, стосунків з рідними, будинку та майна, втрата всього важливого і звичного для людини); невизначеність майбутнього та страхи, які з цим пов'язані (людина не знає, що її чекає попереду, чи зможе вона знайти житло, нову роботу, влаштувати дітей; як приймуть факт переселення інші члени сім'ї, близьке оточення, які залишились, чи проявлять вони співчуття, чи засудять);

– відчуття ізоляваності і несприйняття в місцевій громаді, що є перешкодою для побудови нових стосунків, працевлаштування за місцем переселення;

– зміна або втрата соціального статусу, життєвих орієнтирів та потреба у терміновому набутті нових як професійних, так і соціальних навичок;

– кардинальна зміна умов проживання.

2. На рівні громади:

– брак інформації для ВПО щодо наявних ресурсів громади у забезпеченні житлом, роботою, програмами соціальної підтримки тощо;

– недостатньо розвинута соціальна інфраструктура (медичні, навчальні, соціальні заклади й установи та їх фінансування), яка не здатна задовольнити потреби більшої кількості осіб;

– нестача або відсутність фінансового забезпечення реалізації програм допомоги ВПО для задоволення їх потреб, створення умов для соціальної

адаптації;

– недостатність кадрових ресурсів (особливо фахівців, які працюють з травмою, втратами, надають реабілітаційні послуги), що унеможливорює вчасну і якісну допомогу ВПО для попередження ризикованих проявів поведінки» [74, 8].

На думку вченого Ю. Пилипас, найбільш гострою проблемою для сімей з дітьми цієї категорії є проблема соціальної адаптації до нових умов життя, які призводять до виникнення різних труднощів. «Наявність або відсутність проблем, труднощів у сімей із числа ВПО з дітьми залежить від особистісних факторів, чинників ризику сім'ї та громади; від наявних ресурсів та здатності усвідомлювати їх і користуватися ними; від адаптаційних можливостей справлятися з труднощами (навичок копінгу).

Соціальному працівникові слід враховувати, що є низка типових проблем, труднощів сімей ВПО, до яких належать:

1. «Побутові проблеми та труднощі: відсутність житла; неналежні соціально-побутові умови (водопостачання, тепло, місце для сну, розвитку дитини, місця для збереження речей, продуктів харчування тощо); недостатність власного простору.

2. Матеріально-економічні проблеми та труднощі: низький економічний рівень життя, бідність; неможливість задоволення базових потреб; необхідність професійного перенавчання; складнощі із працевлаштуванням на новому місці.

3. Соціальні проблеми та труднощі: відсутність звичного середовища та оточення; складність влаштування дітей до навчальних закладів; продовження (поновлення) навчання; відсутність доступу до соціальних та медичних послуг; незабезпечення необхідними ліками, особливо за наявності хронічних захворювань, ВІЛ, туберкульозу, неможливість безперервності лікування; непідтримання контактів із сім'єю через переміщення і різні погляди членів сім'ї на ситуацію у зв'язку зі збройним конфліктом; непорозуміння з членами приймаючої громади на побутовому рівні через ресурси та різні

політичні переконання.

4. Психологічні проблеми: стресові стани, депресія, посттравматичний стресовий розлад, підвищена тривожність, відчай; втрата автономності («Я не керую процесом. Мене кудись несе») та суб'єктивності («Це не я приймаю рішення у своєму житті. Хтось зверху вирішує»); порушення ідентичності (людина ототожнювала себе з певними соціальними групами, оточенням, що впливало на визначення її цінностей та соціальних ролей. У зв'язку з переміщенням соціальне оточення втрачено, людині потрібно вибудувувати нові цінності, установки та відпрацьовувати нові соціальні ролі); розгубленість (не можуть зосередитися і виконувати розумові завдання, до яких звикли), виникає регрес; відчуття незахищеності та ізолюваності; стан жертви; підвищений рівень агресії, гніву та пошук «зовнішнього ворога» («Хтось має за це заплатити»); високий рівень тривожності та нездатність прогнозувати майбутнє; відчуття сорому, низька самооцінка, почуття провини; реакції на тяжкий стрес і порушення адаптації, у тому числі посттравматичний синдром.

5. Юридичні проблеми та труднощі: втрата документів; складнощі з реєстрацією; проблеми щодо збереження прав на житло, яке залишилось; труднощі поновлення/отримання державних соціальних допомог та виплат, пенсійного забезпечення; складність забезпечення прав дітей, особливо у випадках розділення дітей з батьками (якщо діти були вивезені з окупованої території родичами, а батьки залишилися).

6. Проблеми та труднощі, пов'язані зі здоров'ям: психосоматичні розлади; загострення хронічних хвороб, у тому числі через нестабільний психологічний стан, неможливість достатньо харчуватися; зловживання психоактивними речовинами» [74, 10-11].

Законами України «Про соціальні послуги» та «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» визначено основні принципи, особливості надання соціальних послуг та механізм здійснення соціально-педагогічної роботи з цими категоріями населення.

Так, згідно статті 2 Закону України «Про соціальні послуги», основними

засадами надання соціальних послуг є такі:

- сприяння особам, що перебувають у складних життєвих обставинах, які вони не в змозі подолати за допомогою наявних засобів і можливостей;
- попередження виникнення складних життєвих обставин;
- створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, що виникають [40].

Надання соціальних послуг ґрунтується на принципах (згідно статті 3 Закону України «Про соціальні послуги») «адресності та індивідуального підходу; доступності та відкритості; добровільності вибору отримання чи відмови від надання соціальних послуг; гуманності; комплексності; максимальної ефективності використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами, що надають соціальні послуги; законності; соціальної справедливості; забезпечення конфіденційності суб'єктами, що надають соціальні послуги; дотримання суб'єктами, що надають соціальні послуги, державних стандартів соціальних послуг, етичних норм і правил» [40, 67].

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» можуть надаватися такі види соціальних послуг:

- «соціально-побутові послуги – забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, соціально-побутової адаптації, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо;
- психологічні послуги – надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад;
- соціально-педагогічні послуги – виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та

корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб;

- соціально-медичні послуги – консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія;

- соціально-економічні послуги – задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій;

- юридичні послуги – надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, захист прав та інтересів особи, інша правова допомога тощо);

- послуги з працевлаштування – пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи;

- інформаційні послуги та інші соціальні послуги» [40].

У Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» визначає організаційні і правові засади соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю [41] визначено терміни, що позначають напрями соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю:

- менеджмент у соціальній роботі з сім'ями, дітьми та молоддю – управління системою соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, спрямоване на реалізацію її завдань та пошук оптимальних шляхів їх вирішення;

- оцінка потреб – процес збору, узагальнення та аналізу соціальними працівниками інформації щодо стану та життєвих обставин об'єкта соціальних

послуг з метою визначення видів та обсягів послуг, їх впливу на процес подолання складних життєвих обставин;

- соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю – діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, а також фахівців з соціальної роботи та волонтерів, яка спрямована на соціальну підтримку сімей, дітей та молоді, забезпечення їхніх прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів та потреб;

- соціальне інспектування – система заходів, спрямованих на виявлення, здійснення аналізу, нагляду за умовами життєдіяльності сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, моральним, фізичним і психічним станом дітей та молоді, оцінку їх потреб, контроль за дотриманням державних стандартів і нормативів у сфері соціальної роботи;

- соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді – система соціальних заходів, спрямованих на сприяння, підтримку і надання послуг сім'ям, дітям та молоді з метою подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримку соціального статусу та повноцінної життєдіяльності;

- соціальна профілактика – вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді;

- соціальна реабілітація – вид соціальної роботи, спрямованої на відновлення основних соціальних функцій, психологічного, фізичного, морального здоров'я, соціального статусу сімей, дітей та молоді;

- соціальний супровід – вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу;

- супервізія – вид діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей

та молоді, спрямований на забезпечення належної якості соціальної роботи, запобігання професійним ризикам шляхом навчання соціальних працівників, наставництва та професійної підтримки на робочому місці.

Згідно статті 2 цього законодавчого акту, Законодавство України про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю ґрунтується на Конституції України, Закону України «Про соціальні послуги» та інших нормативно-правових актів [40].

Згідно статті 3, суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є: уповноважені органи, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю; фахівці з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації; юридичні та фізичні особи, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді; волонтери у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю [21].

До уповноважених органів належать такі: органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування; служби у справах дітей.

Згідно статті 4, об'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є: сім'ї, діти, молодь; професійні та інші колективи; соціальні групи, щодо яких здійснюється соціальна робота.

Стаття 5, наголошує, соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю ґрунтується на загально визначених гуманістичних, демократичних та правових принципах: «додержання і захист прав людини; адресність та індивідуальний підхід; доступність та відкритість; добровільність вибору в отриманні чи відмові від отримання соціальних послуг; гуманність; комплексність; максимальна ефективність використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; законність; соціальна справедливість; забезпечення конфіденційності суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, дотримання ними стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм.

Стаття 6. Наголошує, що сферами здійснення соціальної роботи з

сім'ями, дітьми та молоддю є: громадська; економічна; освітня; виховна; культурна; оздоровча» [41].

Виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та соціальний супровід таких сімей (осіб) здійснюються районними, міськими, районними у містах центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – центри) разом із суб'єктами.

Далі, відповідно до Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 року № 895, Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 року № 896, та з метою вдосконалення системи обліку роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах, Міністерство Соціальної Політики України видало Наказ № 1005 від 13.07.2018 р. «Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах», в якому наказало затвердити наступні, форми обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах: Повідомлення/інформація про сім'ю/особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах; Акт оцінки потреб сім'ї/особи; Звіт за результатами соціального супроводу сім'ї/особи; Соціальна картка сім'ї/особи; План соціального супроводу сім'ї/особи; Направлення сім'ї/особи до іншого суб'єкта для надання соціальних послуг [49].

Розв'язання проблем сімей з дітьми ВПО здійснюється шляхом:

- «правового забезпечення – надання правової допомоги, підвищення рівня правової грамотності серед переселених громадян, удосконалення законів і розроблення чітких інструкцій щодо їх реалізації, напрацювання механізму захисту прав і компенсації переселеним громадянам завданої їм майнової (матеріальної) та моральної шкоди;

- соціально-економічного забезпечення – збереження гарантій державного соціального забезпечення та захисту переселених громадян, надання їм матеріальної підтримки з метою забезпечення нормального рівня життя та недопущення злиденності, сприяння створенню робочих місць, працевлаштуванню та самозайнятості, забезпечення доступності до освітніх послуг, сприяння будівництву постійного, тимчасового та соціального житла, підтримки статутної діяльності громадських об'єднань переселених громадян;

- медичного забезпечення – збереження гарантій державного медичного обслуговування, надання комплексного медичного забезпечення в місцях компактного проживання, надання психосоціологічної допомоги особам, постраждалим внаслідок воєнних дій, створення умов для збереження здоров'я переселених громадян у нових умовах життєдіяльності;

- транспортного забезпечення – надання необхідних транспортних послуг для евакуації цивільного населення із зони бойових дій та для інших потреб переселених громадян;

- побутового забезпечення – створення необхідних комунальних та побутових умов для життєдіяльності переселених громадян, забезпечення доступності до закладів побутової та соціальної інфраструктури;

- культурного та патріотично-виховного забезпечення – сприяння збереженню традиційної культури, забезпечення її неконфліктної інтеграції з національною культурою та культурними традиціями населення територій, з яких здійснюється переміщення, виховання та розвиток патріотичних почуттів, сприяння духовному розвитку переселених громадян;

- організаційно-інформаційного забезпечення – створення системи збору інформації про стан та потреби переселених громадян, забезпечення її систематизації, аналізу та оприлюднення, залучення інститутів громадянського суспільства до проведення постійного незалежного моніторингу, узагальнення, аналізу та контролю здійснення заходів і результатів виконання Програми» [68, 35].

Виконання визначених завдань і заходів потребує впровадження таких

заходів:

- своєчасного висвітлення в засобах масової інформації процедури надання допомоги, пільг і компенсацій переселеним громадянам;
- організації та проведення зустрічей з переселеними громадянами, групами активістів і представників громадських об'єднань з метою з'ясування проблем;
- доопрацювання Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб з урахуванням потреб і намірів переселених громадян;
- підтримки проектів, спрямованих на розв'язання проблем переселених громадян, у тому числі з будівництва постійного, тимчасового та соціального житла;
- створення передумов для компенсації переселеним громадянам майнової (матеріальної) та моральної шкоди, яких вони зазнали внаслідок бойових дій і тимчасової окупації частини території України, на основі оцінювання втрат, проведеного за єдиною та прозорою методологією;
- проведення постійного незалежного (громадського) моніторингу виконання заходів [56].

Мета соціально-педагогічної роботи із сім'ями внутрішньо переміщених осіб полягає:

- 1) у забезпеченні доступності комплексу послуг для вимушених переселенців і їх сімей;
- 2) наданні допомоги переселенцям у набутті навичок адекватного поводження в новому соціальному середовищі, частиною якого є найближче оточення (родичі, сусіди, близькі);
- 3) мінімізації негативних наслідків або навіть повному вирішенні проблем сім'ї або особи;
- 4) усуненні труднощів, пов'язаних з адаптацією сім'ї до нових умов навколишнього середовища;
- 5) наданні ефективних гуманітарних послуг з метою поліпшення якості життя сімей вимушено переміщених осіб [72].

Основними напрямками діяльності державних соціальних служб в Україні в напрямку соціально-педагогічної підтримки сімей внутрішньо переміщених осіб сьогодні є:

1. Соціальний напрямок (робота здійснюється в контактi з різними відомствами, в тому числі з Пенсійним фондом) містить у собі: проведення соціальних консультацій; проведення заходів щодо соціальної реабілітації в стаціонарних і нестаціонарних умовах; соціальна діагностика; допомога мігрантам в одержанні пенсій і допомог; сприяння організації груп самопомоги і взаємодопомоги; виявлення осіб з девіантною поведінкою з числа мігрантів і асоціальних родин; профілактика бездомності (включаючи сприяння в одержанні гуртожитку, тимчасового житла чи придбанні власного житла); профілактика дитячої безпритульності (включаючи влаштування дітей у дитячі будинки і будинки-інтернати); сприяння поверненню майна мігрантів і одержанню ними компенсацій; взаємодія з різними державними установами і громадськими організаціями з питань допомоги мігрантам [29].

2. Соціально-інформаційний напрям (робота здійснюється в контактi з Держкомстатом та засобами масової інформації): інформування мігрантів про діяльність соціальних служб; збір інформації про вимушених мігрантів (у тому числі і від самих мігрантів) і її систематизація з метою організації оптимальної соціальної роботи з даною категорією населення.

3. Соціально-психологічний напрям (робота здійснюється в контактi з органами освіти й охорони здоров'я): психологічне консультування; психологічна корекція і допомога в соціальній адаптації; психологічна допомога в гострих кризових ситуаціях і умовах після травматичного стресу; психопрофілактика стресу; проведення психологічних тренінгів; навчання аутотренінгам і психологічній саморегуляції; психологічна діагностика розвитку дітей і підлітків з родин переселенців [41, 13].

4. Соціально-педагогічний напрям (робота здійснюється в контактi з органами освіти, охорони здоров'я і правопорядку): проведення консультацій з питань родини і виховання дітей; соціально-педагогічна робота з дітьми і

підлітками; спеціалізована (корекційна) соціально-педагогічна допомога дітям підліткам, що потребують її; соціально-педагогічна допомога дітям і підліткам, що мають проблеми в навчанні; контроль за одержанням освіти дітьми і підлітками з родин вимушених мігрантів; професійне консультування і сприяння одержанню професійної освіти підлітками і молоддю.

5. Соціально-правовий напрям (робота здійснюється в контакті із судовими і правоохоронними органами): захист прав внутрішніх мігрантів; надання мігрантам інформації про їхні права й обов'язки; соціально-правове консультування.

6. Медико-соціальний напрям (робота здійснюється в контакті зі службами охорони здоров'я): медико-соціальне консультування; надання долікарняної медичної допомоги; сприяння в проведенні диспансеризації; виявлення хронічно хворих і непрацездатних і організація для них спеціалізованих медико-соціальних консультацій; соціально-психіатрична діагностика і допомога; надання сприяння в придбанні ліків і інших медичних засобів; за необхідності виділення фінансової допомоги на лікування; направлення у спеціалізовані медичні установи [40].

7. Фінансовий напрям: надання стартової допомоги (надання позичок): надання фінансової допомоги на основі принципу індивідуального підходу до кожної конкретної ситуації.

8. Соціально-економічний напрям: консультування з соціально-економічних питань; надання допомоги в досягненні економічної самостійності; сприяння підвищенню рівня доходів мігранта.

9. Матеріальний напрям (робота здійснюється в контакті з громадськими організаціями): надання продуктової допомоги продуктами харчування; надання речової допомоги; надання іншої натуральної допомоги (ліки, будматеріали тощо) [32, 136].

Соціально-педагогічна робота із сім'ями вимушених переселенців здійснюється через різні технології, а саме:

а) «технологію соціального захисту сім'ї – багаторівневої системи,

переважно державних заходів із забезпечення мінімальних соціальних гарантій, прав, пільг і свобод сім'ї, яка нормально функціонує, у ситуації ризику на користь гармонійного розвитку родини, особистості й суспільства;

б) технології соціальної підтримки сім'ї – це частина (форма) сімейної політики, метою якої є надання допомоги родинам у подоланні різного роду стресових ситуацій, у вирішенні проблем, що виникають в їх житті, з якими сім'ї не можуть впоратися самі, за рахунок своїх внутрішніх ресурсів; вона передбачає формальну й неформальну діяльність та взаємини фахівців з сім'ями, які опинилися у скрутних обставинах, різні форми допомоги (моральну, психолого-педагогічну, матеріальну й фізичну), медичне страхування, соціальне співчуття та єдність тощо» [32. 134].

У свою чергу, до основних завдань соціально-педагогічної роботи із сім'ями вимушених переселенців слід віднести:

- «всебічне вивчення сімей вимушених переселенців: аналіз існуючого становища сім'ї та визначення її основних потреб;
- вивчення потенційних можливостей сім'ї та вплив на неї зовнішніх факторів для подальшої роботи;
- організація взаємодії з проблемними сім'ями: підтримка дітей із сімей вимушених переселенців; сприяння у вирішенні проблем; посередництво між сім'єю та різними установами (школа, громадські організації); спонукання особистості до самоорганізації і самостійного вирішення окремих проблем» [31, 51].

А. Капська виокремлює такі функції соціального працівника, ефективність реалізації яких, на нашу думку, сприятиме налагодженню ефективної соціально-педагогічної роботи з вимушеними переселенцями:

- «соціально-побутова – сприяння у наданні необхідної допомоги у поліпшенні житлових умов або забезпеченні житлом, організації нормального побуту;
- соціально-медична – організація роботи з проведення профілактики захворювань, співпраця із закладами охорони здоров'я у наданні медичної

допомоги;

- соціально-педагогічна – створення сприятливих умов для соціальної адаптації, всебічного розвитку особистості, виявлення та задоволення соціокультурних потреб та інтересів у різних видах діяльності;

- соціально-психологічна – проведення консультацій, здійснення коригування міжособистісних відносин людей у різних соціальних інститутах, надання допомоги у соціальній реабілітації» [19, 22].

Соціально-педагогічна робота з сім'ями, внутрішньо переміщених осіб є діяльністю соціальних служб з надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг та матеріальної допомоги, проведення соціальної адаптації й реабілітації. Виходячи з цього, «соціальний працівник покликаний виконувати такі функції:

- діагностичну (вивчення особливостей сім'ї, виявлення її потенціалів);
- соціально-психолого-педагогічну (психолого-педагогічна освіта членів сім'ї, надання невідкладної психологічної допомоги, профілактична підтримка й патронаж);

- охоронно-захисну (правова підтримка сім'ї, забезпечення її соціальних гарантій, створення умов для реалізації її прав і свобод);

- організаційно-комунікативну (організація спілкування, ініціація спільної діяльності, спільного дозвілля, творчості);

- прогностичну (моделювання ситуацій і розробка певних програм адресної допомоги);

- координаційну (установлення й підтримка об'єднання зусиль департаментів допомоги сім'ї й дитинству, соціальної допомоги населенню, відділів сімейного неблагополуччя органів внутрішніх справ, соціальних педагогів освітніх установ, реабілітаційних центрів і служб, міграційної служби)» [35, 174].

Фахівець із соціально-педагогічної роботи із сім'ями вимушених переселенців повинен: «знати потреби сімей і осіб, які проживають у них; уміти скласти план дій, не випускаючи з уваги жодної проблеми сім'ї; залучати різні

організації та служби, які здатні допомогти сім'ї (соціальні, правоохоронні, юридичні, охорони здоров'я, освіти, а також місцеві адміністрації та громадські організації, об'єднання, асоціації)» [54, 128].

Процес соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними особам складається з етапів:

- 1) «встановлення контакту соціального педагога з внутрішньо переміщеними особами;
- 2) збір інформації та оцінки потреб;
- 3) планування, реалізація плану заходів, моніторинг та оцінка;
- 4) оцінювання результатів та завершення стосунків» [21, 56].

Також, здійснюючи соціально-педагогічний та психологічний супровід сімей які опинилися у складних життєвих обставинах, з метою попередження та недопущення своїми діями чи бездіяльністю вторинної травматизації внутрішньо-переміщених осіб, спеціалісти соціально-педагогічної та психологічної служби зобов'язані суворо дотримуватися Етичного кодексу та вимог щодо застосування методик і діагностичного інструментарію. У разі потреби слід перенаправляти дітей, батьків і педагогів до інших спеціалістів або залучати до надання соціально-психологічної допомоги висококваліфікованих фахівців (психотерапевта, невролога, консультантів ІРЦ тощо) чи закладів та установ (охорони здоров'я, підрозділів служби з надзвичайних ситуацій, соціальних служб тощо) [10, 29].

До обов'язкових заходів соціально-педагогічного характеру слід включити такі:

- «своєчасне виявлення дітей вище зазначеної категорії та дітей чи сімей, які потребують цільового соціально-педагогічного супроводу з питань захисту прав дитини та її законних інтересів, забезпечення життєво важливих потреб дитини; відвідання дитини вдома/за місцем проживання і вивчення умов її життя, виховання і розвитку;
- виявлення та активізація особистісних ресурсів дитини чи підлітка, сприяння формуванню більш гнучких соціально-адаптивних форм поведінки;

- проведення індивідуальної та групової просвітницької та профілактичної роботи як з дітьми, так і з батьками та педагогічними працівниками, впровадження факультативних та спецкурсів, профілактичних програм, спрямованих на протидію булінгу (цькуванню, переслідуванню тих, хто має відмінності від доміантної групи, в тому числі й у зв'язку із розбіжністю в поглядах та переконаннях), попередження та профілактику жорстокого поводження й насильства в освітньому середовищі (навчальних закладах, сім'ї, соціумі); формування вмінь пережити втрату, моделей безпечної поведінки в ситуації ризику формування й розвиток важливих життєвих компетенцій, критичного мислення у дітей та дорослих; тощо;

- надання екстреної (в перші кілька днів при появі гострої симптоматики, що відбувається у результаті додаткових стресів), короткострокової (надається протягом перших тижнів, місяців після психотравми) та пролонгованої (здійснюється протягом декількох років після психотравми) допомоги. Варто враховувати, що ці види допомоги нерідко надаються паралельно. Так, екстрена допомога починається відразу після психотравми, на кризовому етапі, але триває також на етапі стабілізації. Короткострокова допомога починається на етапі стабілізації і триває на етапі відновлення. Пролонгована допомога починається на етапі відновлення і продовжується на етапі інтеграції. Вона триває протягом двох років і більше;

- проведення індивідуальної та групової просвітницької та профілактичної роботи як з дітьми, так і з батьками: впровадження факультативних та спецкурсів, профілактичних програм, спрямованих на виховання стресостійкості особистості, зниження навантаження деструктивного впливу травмуючої ситуації, формування вмінь пережити втрату, критичного мислення у дітей та дорослих тощо;

- забезпечення психолого-педагогічної реабілітації дітей та підлітків, які пережили важку психічну травму, в т.ч. із залученням чи переадресацією дітей до відповідних фахівців;

- здійснення психолого-педагогічної корекційної роботи із сім'єю

(родиною) дитини в цілому (в разі, якщо дитина проживає з одним із батьків чи з родичами, які нею опікуються); залучення батьків, опікунів/піклувальників до роботи над власними психологічними проблемами і труднощами. Особливу увагу слід звернути на те, що унаслідок травми порушуються нормальні дитячо-батьківські та родинні зв'язки, виникають симбіотичні або вимушено дистантні відносини між дитиною і батьками, родичами. При появі в дитини порушень поведінки батьки чи опікуни/піклувальники відчують свою некомпетентність і безпорадність і мимоволі сприяють закріпленню негативних поведінкових стереотипів;

- попередження та профілактика психологічних наслідків для здоров'я дитини перебування в травмуючих ситуаціях (травматичного стресу, посттравматичних стресових розладів, суїцидальних проявів поведінки тощо), в т.ч. шляхом навчання дітей стратегіям оволодіння собою у ситуації кризи, відновлення та посилення ідентичності, формування індивідуального стилю подолання впливів екстремальних ситуацій тощо;

- попередження та профілактика дезадаптації як однієї з патологічних реакцій в умовах хронічного стресу;

- надання консультацій та рекомендацій класним керівникам з оптимізації їхньої діяльності з дітьми, які зазнали втрату батьків та їх сім'ями;

- організацію професійної супервізії для педагогічних працівників, що безпосередньо працюють з дітьми, які зазнали втрату батьків внаслідок військових дій, постраждалими та вимушено переселеними; методичної підтримки у вигляді буклетів, методичних розробок, проведення навчальних семінарів і семінарів з обміну досвідом тощо» [43, 112].

Важливо розуміти, що соціально-педагогічна підтримка дітей, які пережили травмуючі події, носить, у першу чергу, «захисний і профілактичний характер та спрямована на вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням дотримання прав дитини, та на попередження й протидію негативним факторам, які спричиняють або можуть спричинити поглиблення кризового стану» [109, 80].

Робота соціального педагога спрямована на підтримку внутрішніх переселенців у набутті навичок адекватного поводження в новому соціальному середовищі, частиною якого є найближче оточення – сім'я, трудовий колектив, сусіди, а також надання ефективних гуманітарних послуг з метою поліпшення якості життя переселенців. Важливим є розвиток у цієї категорії осіб здатності самостійного вирішення проблем та подолання труднощів [38, 186].

Усі окреслені проблеми, з якими стикаються вимушені переселенці, дуже різноманітні як за масштабами (загальнодержавні, пов'язані насамперед з діяльністю законодавчої і виконавчої гілок влади; місцеві – пов'язані з діяльністю органів місцевого самоврядування; індивідуальні – що зумовлені особливостями індивідуальної адаптації та сприйняття серед місцевого населення), так і за змістом (економічні, соціально-побутові, психологічні, гуманітарно-культурні тощо). А, отже, з одного боку, їх вирішення мало носити комплексний характер, оскільки позитивні зміни навіть в одному напрямі можуть вплинути на загальну картину й навпаки, а з іншого – у соціальній роботі з даною категорією клієнтів важливо враховувати усі чинники, які впливають на процес індивідуальної соціальної адаптації ВПО.

Специфічна робота із сім'ями вимушених переселенців вимагає від фахівців соціальної сфери відповідального ставлення, високого професіоналізму щодо профілактики наслідків стресів, гострих емоційних станів, переживання горя і втрат, попередження різних проявів міжособистісних конфліктів, насильства в освітньому середовищі, а також чуйності і поваги до кожної особистості.[38, 186].

Отже, роль та направленість державної соціальної підтримки внутрішньо переміщеним особам сьогодні є одним із пріоритетних напрямків державної соціальної політики. Державна соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб має здійснюватися для адаптації громадян у нових умовах існування, щоб кожен хто підпадає під цю категорію осіб розумів, що соціальні гарантії держави діють не залежно від того, де він буде знаходитися. Важливим є розвиток у вимушених переселенців здатності самостійного вирішення проблем

та подолання труднощів. Суспільство має зрозуміти, що держава підтримує, а не забезпечує повністю, і кожен також має працювати на користь держави.

Активну участь у наданні допомоги Україні приймали ряду міжнародних організацій, серед яких представництво ООН, ПРООН, USAID тощо. Світова громадськість не залишає нашу країну та її громадян, зокрема переселенців зі сходу, наодинці з важкими життєвими проблемами, надаючи фінансову допомогу для підтримки громадян України [28].

Такі виклики посилюють вимоги до підготовки соціальних працівників, навчання їх навичкам активізації клієнтів і застосування техніки, орієнтованої на вирішення завдань роботи, вміння будувати непатерналістські стосунки з клієнтами, вміння відрізняти ситуації, в яких фахівці можуть дотримуватися директивних підходів (наприклад, під час кризової опіки), від тих, коли слід застосовувати недирективні підходи. З іншого боку, соціальні працівники повинні опановувати стратегії й тактики розвитку громад, формування їх соціального капіталу й здатності до самоактивізації, залучення ресурсів громади, формування команди волонтерів тощо [44, 48].

Отже, теоретичний аналіз соціально-педагогічної роботи із сім'ями вимушених переселенців дає нам змогу зробити висновок про те, що побудову професійної соціальної підтримки вимушених переселенців доцільно ґрунтувати на ідеї, що соціальна інтеграція та адаптація не повинні орієнтуватися на планове задоволення потреб і, відповідно, породжувати утриманство і залежність від допомоги соціальних працівників або волонтерів. Натомість інтервенції соціальних працівників, спрямовані на розв'язання проблем переселенців, мають стати поштовхом цим особам до активних дій: пошуку роботи, доступного житла, соціального та культурного розвитку, участі в житті громади тощо. Це актуалізує звернення системи соціальної підтримки, яка лише формується нині, до основної ідеї сучасної професійної соціальної роботи, ідеалом якої слугує імпауермент, активізація клієнтів та їх звільнення від потреби у соціальних працівниках.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ З ДІТЬМИ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Сутність та зміст соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни

Надання соціально-педагогічної підтримки сім'ям з дітьми в умовах війни передбачає надання соціальних послуг.

Реалізація послуг для ВПО має бути з урахуванням таких засад:

«1. Людина та її потреби є основними у прийнятті всіх рішень. 2. Недопущення дискримінації. ВПО мають всі ті права, що і громадяни України. 3. Усі рішення мають прийматися вчасно. Всі етапи роботи, права ВПО, можливості подання скарг мають бути чітко роз'яснені. 4. Повага до ідентичності та життєвих поглядів (зокрема різних поглядів щодо причин та наслідків виникнення збройного конфлікту на Сході України). 5. Сприяння соціальній інтеграції та незалежності. Послуги мають бути спрямовані на розвиток автономії і незалежності від соціальних допомог та гуманітарної допомоги. 6. Комплексний підхід у наданні допомоги і залучення суб'єктів соціальної роботи, партнерських організацій» [74, 24].

У сучасних умовах діяльності соціального педагога з метою виявлення проблем та потреб внутрішньо переміщених сімей з дітьми стає технологія оцінки потреб.

Для оцінки потреб внутрішньо переміщених сімей з дітьми використовують затверджену форму «Акт оцінки потреб сім'ї/особи», на підставі наказу Міністерства соціальної політики України № 1005 «Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах» [49].

Унікальність технології оцінки потреб сім'ї полягає в тому, що оцінка

вирішує ряд важливих управлінських й соціально-педагогічних завдань:

- «по-перше, вона є вагомим аргументом та механізмом захисту прав особи під час прийняття відповідних рішень та вчинення негайних дій;
- по-друге, завдяки чіткому і логічному інструментарію оцінки, у т. ч. формалізованим індикаторам, соціальний педагог, соціальний працівник усвідомлює зміст своєї роботи з дитиною і сім'єю, діє логічно й виправдано в інтересах кожного, а не керується власною інтуїцією;
- по-третє, оперуючи результатами оцінки, соціальному педагогові чи соціальному працівникові легше відстоювати свою позицію, пояснюючи доцільність певних дій» [75, 272].

При проведенні оцінки потреб внутрішньо переміщених сімей з дітьми важливо враховувати такі ознаки: «фактори ризику; ступінь травматизації членів сім'ї (кожного з батьків і дитини) та особливості їх реакції на травму, чи потрібні сім'ї послуги психолога для подолання травми; чи переживає людина горювання за втратою, і на якій стадії горювання перебуває; якими ресурсами адаптації (копінг-стратегіями) володіють члени сім'ї для подолання життєвих труднощів; життєва/соціальна історія сім'ї до переміщення (як було раніше, які ресурси підтримували сім'ю і чи можна їх відновити); наявність чи відсутність складних життєвих обставин до переміщення; життєва компетентність батьків і дитини (життєві навички, які допоможуть у соціальній адаптації); наявність позитивної соціальної підтримки (соціальне оточення, громадські організації)» [74, 21-22].

Основні поняття, які важливо розкрити: «оцінка потреб сім'ї», «потреби дитини», «батьківський потенціал», «фактори сім'ї та середовища».

«Оцінка – це дії зі збору, обробки, систематизації, аналізу, узагальнення та порівняння даних за певними стандартами, моделями.

Оцінка потреб – це процес збору, узагальнення та аналізу соціальними працівниками інформації щодо стану та життєвих обставин об'єкта соціальних послуг з метою визначення видів та обсягів послуг та їх впливу на процес подолання складних життєвих обставин» [74, 55].

Оцінка необхідна для забезпечення обґрунтованих, об'єктивних рішень відносно дитини та членів сім'ї з врахуванням її найкращих інтересів. Тільки у разі наявності різносторонньої інформації про її сім'ю, спеціаліст може дійти висновку про потреби сім'ї. Результатом оцінки має бути визначення необхідних заходів, з яких буде складатися програма соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.

Тому розроблений інструментарій та алгоритм оцінки потреб має служити як:

- «процес збору, узагальнення та аналізу інформації щодо сімей ВПО;
- виявлення потреб сімей ВПО та кожного члена родини особисто;
- інструмент для надання якісних соціально-педагогічних послуг;
- інструмент для планування заходів щодо опитуваних.

Зокрема, як інструмент оцінка потреб сім'ї має визначити таке:

- яке психологічне становище кожного члена сім'ї;
- чи забезпечені базові потреби кожного члена сім'ї ;
- чи забезпечена сім'я матеріальними коштами для існування;
- чи якісно проходить адаптація в громаді;
- чи не потерпає хтось у сім'ї від насильства;
- якої підтримки потребує сім'я у цілому і кожен її член окремо» [86, 72].

У процесі анкетування для уточнення інформації щодо сімей з дітьми використовують такі методи соціальної діагностики, як інтерв'ю та опитування: опитувальники «Сильні сторони і труднощі (ССТ)», «Самооцінка якості життя» (див. Додаток А, Додаток Б).

Соціально-педагогічні в практиці соціальної роботи з сім'ями з дітьми, спрямовані на «виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організацію індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб».

Надання соціально-педагогічних послуг сім'ї з дітьми дозволяє отримати такі результати: підвищення самооцінки дітей шляхом досягнення успіхів у різнобічних справах, що не пов'язані з сім'єю і навчанням – участь у спортивних змаганнях, художній самодіяльності, творчій діяльності та ін.; позбавлення дітей від постійного перебування в негативній обстановці в сім'ї шляхом організації активного дозвілля; прищеплення навичок організації позитивного дозвілля. Для того, щоб змінити стиль життя сім'ї та окремих її членів, необхідно, щоб вони уміли проводити вільний час, тому всі заходи щодо організації дозвілля мають бути корисними для всіх членів сім'ї» [71, 18].

Створення групи взаємної підтримки (допомоги) є одним із найбільш ефективних видів соціально-педагогічних послуг, які «дозволяють клієнтам набутти навички позитивного спілкування, пропонують шляхи вирішення власних проблем з урахуванням досвіду інших, створюють атмосферу взаємної підтримки, надають допомогу для самопомоги» [71, 18-19].

Допомога дітям у покращенні успішності в навчанні – цей аспект допомоги є дуже важливим тому, що шкільні проблеми в кризових сім'ях дуже часто стають причиною конфліктів між батьками й дітьми, а інколи прояв психологічного і фізичного насильства над дітьми. Підвищення успішності в навчанні може дати дітям із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, можливість у майбутньому здобути престижну професію, стати конкурентоспроможною особистістю на ринку праці й мати пристойні доходи та комфортне, життя. Соціально-педагогічні послуги можуть бути надані не тільки суб'єктами соціальної роботи, а й закладами дозвілля, громадськими організаціями, зацікавленими особами.

2.2. Програма соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни

Теоретичне вивчення проблем сімей з дітьми в умовах війни, виділення її

характеристик, особливостей перебігу та наслідків, проведене нами в першому розділі дипломної роботи, може стати підґрунтям для визначення методики дослідження потреб сімей з дітьми в умовах війни.

Розробка програми передбачає визначення проблем внутрішньо переміщених сімей з дітьми у соціально-педагогічному аспекті і реалізації основних завдань:

- 1) визначення показників дослідження потреб сімей з дітьми в умовах війни;
- 2) виявлення потреб і проблем внутрішньо переміщених осіб;
- 3) складання програми соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни.

Важливо звернути увагу на основні показники потреб сімей внутрішньо переміщених осіб, які засвідчують успішне проходження адаптації на новому місці життя – це згуртованість, пристосування до нових умов, підтримка один одного, взаємодія, соціальної адаптації, захисту й відновлення прав. Розробка заходів передбачає урахування зазначених показників [27, 25].

Програма соціально-педагогічної підтримки внутрішньо переміщених сімей з дітьми в умовах війни спрямована на соціальну адаптацію цієї категорії осіб до нових умов життя. Термін реалізації програми складає 3-4 місяці.

Цільовою групою програми є сім'ї внутрішньо переміщених осіб.

Мета програми: підтримка сімей внутрішньо переміщених осіб, формування у них гуманістичних цінностей, шляхом зниження рівня напруженості та пом'якшення конфліктів у відносинах між членами сім'ї, інтеграція у середовище місцевої громади.

Завдання програми:

1. Інформування щодо отримання необхідних соціальних послуг, оволодіння навичками самодопомоги, колективної співпраці, взаємодії в групах та навичками вирішення конфліктів.

2. Створення підтримуючого простору для сімей внутрішньо переміщених осіб з метою кращої адаптації їх до життя в місцевій громаді.

3. Підготовка батьків щодо надання емоційної підтримки дітям.

При цьому перед суспільством стоїть надзвичайно важливе завдання – формування єдності на основі розмаїття, розуміння та прийняття «іншого», толерантності та дотримання прав людини. Процес переміщення часто призводить до соціальної ізоляції переміщених осіб, тому необхідно додатково проводити культурну, соціально-педагогічну та психологічну адаптацію переміщених осіб.

Завдання програми.

Стратегічне завдання 1. Інформування щодо отримання необхідних соціальних послуг, оволодіння навичками самопомоги, колективної співпраці, взаємодії в групах та навичками вирішення конфліктів.

Стратегічне завдання 2. Створення підтримуючого простору для сімей внутрішньо переміщених осіб з метою кращої адаптації їх до життя в місцевій громаді.

Стратегічне завдання 3. Підготовка батьків щодо надання емоційної підтримки дітям.

Одним із найбільш руйнівних наслідків нинішнього конфлікту є те, що він роз'єднав громади та сім'ї по усій Україні. Взаємопорозуміння – це єдина можливість подолати ворожнечу між різними елементами українського суспільства. Програма має за мету надання соціально-педагогічної та психологічної підтримки сім'ям ВПО, які опинилися в складних життєвих обставинах шляхом проведення різноманітних заходів, що сприятимуть оволодінню учасниками практичними та теоретичними навичками управління емоціями, методами конструктивного запобігання та вирішення конфлікту, способам найкращої адаптації до громади [74, 165].

План реалізації програми

Стратегічне Завдання 1. Підвищення рівня ефективності надання соціально-педагогічної та психологічної підтримки сім'ям з дітьми в умовах війни.

Захід 1.1. Індивідуальні та сімейні консультації з соціальним-педагогом.

Цільова аудиторія: члени сімей ВПО, діти, місцеві жителі, які працюють чи взаємодіють з ВПО.

Мета: допомога потребуючим у дослідженні власної особистості, у розумінні своїх стосунків з оточуючим світом, оцінка своєї проблем та потреб, пошук альтернативних варіантів їх подолання.

Частота консультацій та кількість учасників: за потребою та за запитом.

Результат: цикл заходів допоможе учасника здобути порозуміння у родині та освоїти навички безконфліктного міжособистісного спілкування та полегшити інтеграцію у суспільство.

Захід 1.2. Клуб дитячо-батьківського спілкування.

Цільова аудиторія: батьки та діти внутрішньо переміщені особи.

Мета: покращення відносин між учасниками заходу, згуртування та формування взаємоповаги у учасників заходу.

Тривалість заходу: 2 рази на місяць (3 години), протягом 3-4 місяців.

Кількість учасників: 30 осіб.

Результат: встановлення міцних соціальних зв'язків в учасників заходу, зменшення негативних стереотипів учасників одне до одного, формування поваги та взаємопорозуміння в учасників.

Забезпечення дітям цікавого дозвілля, у той час, коли батьки приймають участь у зустрічах «Клубу дитячо-батьківського спілкування». Тематику зустрічей можуть бути: «Безконфліктне спілкування у родині» «Безконфліктне спілкування у суспільстві», «Ненасильницьке спілкування».

Захід 1.3. Організація роботи групи самопомоги для ВПО, що опинилися у складних життєвих обставинах в місцях компактного поселення певної громади.

Мета: об'єднання учасників групи з метою реалізації власних потреб та потреб спільності завдяки обміну інформацією, взаємопідтримки та співпраці.

Тривалість заходу: 4 години, 2 раз на місяць, протягом 3-4 місяців.

Кількість учасників: 20

Супровід роботи кожної групи самопомоги відбуватиметься впродовж

періоду реалізації Програми з боку соціальних педагогів, а також психологів: 4 рази на місяць впродовж 2 годин.

Результат: учасники отримують досвід спільних пошуків виходу з ситуації, що створилася, і досвід щодо поліпшення якості їх життя.

Захід 1.4. Арт-терапевтичні майстерні для сімей ВПО.

Цільова аудиторія: члени та діти сімей ВПО.

Мета: зниження рівня напруги, подолання стресів через прояв почуттів методами арт-терапії, гармонізація особистості, налагодження відносин та порозуміння в сім'ї та оточенні.

Тривалість заходу: 3 години, 8 раз на місяць, протягом 3-4 місяців.

Кількість учасників: 20

Результат: учасники отримають можливість виразити себе та свої почуття методами арт-терапії, отримати відчуття задоволення від творчості та взаємодії з іншими людьми, гармонізувати свої почуття, набути впевненості у собі.

Стратегічне Завдання 2. Активізація роботи простору, створеного для якісної адаптації внутрішньо переміщених осіб у місцеву громаду.

Захід 2.1. Круглий стіл «Шляхи до порозуміння в громаді».

Цільова аудиторія: сім'ї, з числа ВПО, які потребують соціально-педагогічної підтримки, соціальні працівники, психологи, які надають соціально-психологічну допомогу ВПО, представники центру зайнятості, громадські організації, які надають юридичну підтримку, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Мета: обмін досвідом практичної роботи щодо надання соціально-педагогічної підтримки, взаємодія та вивчення потреб ВПО, планування «дорожньої карти» на 2 місяці щодо надання підтримки зазначеним категоріям.

Кількість учасників: 30 (цільова група) та запрошені представники різних організацій. Тривалість: 4 години - 1 раз у 2 місяці протягом 7 місяці.

Результат: визначення актуальних напрямків роботи в наданні соціально-педагогічної підтримки сім'ям ВПО, налагодження взаємодії різних груп всередині громади для допомоги у створенні взаєморозуміння між її членами.

Захід 2.2. Тренінг «Жити в мирі з собою та іншими».

Цільова аудиторія: активні члени сімей ВПО, лідери думок, які прагнуть до розвитку та найкращої адаптації у соціум, сприятимуть у цьому іншим.

Мета: формування навичок безконфліктного спілкування та толерантної поведінки, набуття навичок ненасильницької комунікації та запобігання конфліктів в сім'ї та громаді, співпраця у групі, згуртованість.

Кількість учасників: 25 осіб. Тривалість: один день (8 годин).

Захід 2.3. Тренінг «Основи психічного здоров'я в умовах конфлікту».

Цільова аудиторія: члени сімей ВПО, соціальні педагоги, психологи.

Мета: зняття психічної напруги через взаємодію та співпрацю у групі, набуття навичок зняття стресу, робота з базовими переконаннями. розвиток емоційної стійкості та гнучкості.

Кількість учасників: 25 осіб. Тривалість: 2 рази по одному дню (8 годин).

Захід 2.4. Діалогові групи «Коло довіри» за участю спеціалістів-медіаторів.

Цільова аудиторія: члени сімей ВПО.

Мета: виявлення непорозумінь та конфліктів у сім'ях та серед ВПО, побудова діалогу між представниками сімей та ВПО, формування навичок безконфліктного спілкування, толерантної поведінки, соціального прийняття ВПО та членів їх родин.

Кількість учасників: 15-20 осіб.

Тривалість: 4 рази на місяць, протягом 3-4 місяців.

Результат: учасники покращать свої навички ефективного спілкування, толерантної поведінки, розвитку емоційної стійкості і гнучкості, соціального прийняття ВПО та членів їх родин до людей з інших соціальних груп; проявлять готовність слухати та поважати точку зору іншої людини без засудження, що сприятиме зниженню рівня напруженості у громаді.

Захід 2.5. Цикл інтерактивних заходів з використанням техніки групової роботи «Форум-театр».

Цільова аудиторія: сім'ї ВПО та члени їх родин, представники місцевої

громади.

Мета: посилення єдності між членами родин ВПО та представниками місцевої громади, налагодження порозуміння.

Кількість заходів та тривалість: 1 раз на місяць (4 години), протягом 3 місяців. Кількість учасників: 30–40 осіб.

Результат: отримання учасниками практичного досвіду спільного вирішення конфліктів, конструктивних стратегій поведінки.

Захід 2.6: Кінотренінг «Конфлікти у громаді. Шляхи подолання».

Цільова аудиторія: сім'ї ВПО та місцевих мешканці, волонтери, психологи.

Мета заняття: надання можливості учасникам кінотренінгу отримати практичний досвід конструктивного вирішення конфліктних ситуацій.

Тривалість заходу: 1 раз, 8 год. Кількість учасників: 20.

Завдання: отримання навичок неупередженого оцінювання конфліктних ситуацій; розвиток здатності адекватного реагування на конфліктні ситуації; розвиток вміння попереджувати конфлікти; навчання способам корекції своєї поведінки в бік зниження його конфліктогенності; навчання методам знаходження рішення в конфліктних ситуаціях; опрацювання вміння попереджувати конфлікти.

Тренінг складається з двох одноденних модулів:

Модуль 1. Кінотренінг з вирішення конфліктних ситуацій в громаді.

Модуль 2. Програма освоєння практичних навичок позитивного подолання конфліктів в громаді (з елементами кінотренінгу).

Результат: тренінг сприяє формуванню у учасників навичок управління емоціями в ситуації спілкування з співрозмовником, освоєнню технік конструктивного рішення в конфліктах та оволодіння навиками запобігання конфлікту в громаді.

Захід 2.7: Інтерактивний захід «Жива Бібліотека» де книгами виступлять люди з цікавим життєвим досвідом.

Тема заходу: «Почати жити заново»

Цільова аудиторія: ВПО та місцеві громадяни.

Мета: знайомство з історіями подолання труднощів війни, адаптації до нових умов життя, усвідомлення учасниками заходу своєї значущості та підвищення віри в себе, формування позитивного ставлення до себе та успішну інтеграцію у громаду, підвищення мотивації у учасників заходу задля покращення якості життя.

Тривалість заходу: 1 раз на місяць 3-4 год. Кількість учасників: 30-40.

Результат: учасники заходів встановлюють нові соціальні зв'язки, що сприятиме кращій адаптації.

На основі програми складена циклограма заходів, яка допомагає в плануванні соціально-педагогічної діяльності у процесі роботи (див. Додаток В).

Представлена програма позитивно спрямована на соціальну адаптацію та покращення загального стану сімей внутрішньо переміщених осіб в умовах війни за такими сферами:

1. Здоров'я – отримання всебічної підтримки, уваги до своєї особистості, через консультації фахівців різних служб, медичну та матеріальну допомогу. підвищення фізичного самопочуття.

2. Навчання, підвищення кваліфікації.

3. Емоційний стан, психічний настрій – позитивний настрій, довіра до людей та громади, відчуття своєї значущості.

4. Сімейні конфлікти: сформованість навичок ефективного спілкування та вирішення сімейних конфліктів.

5. Самоусвідомлення та самопрезентація: здатність виразити самого себе, поважати свої переживання та думки, усвідомлено ставитися до своїх потреб, зрозуміти свої здібності та вміння, отримати від оточуючих визнання.

6. Самостійність в прийнятті рішень: навички спиратися на власні сили та ресурси, самостійно приймати рішення для підтримки себе, знаходити варіанти вирішення проблем, бути впевненими у подоланні труднощів.

7. Запезпечення базових потреб: відновлення здатності до самостійного

забезпечення своїх базових життєвих потреб та потреб членів своєї родини у їжі, одязі, розвиваючих гуртках та інших важливих для життя речах, завдяки працевлаштуванню, підвищенню кваліфікації.

8. Порозуміння з дітьми: діти ВПО зазнали багато потрясінь, у зв'язку з тим, що прийшлося втратити дружні зв'язки, звичне оточення у школах на окупованих територіях, налагоджений спосіб життя. Батьки вчать підтримувати своїх дітей, бути чуйними до їхніх переживань, підтримувати та співчувати.

У програмі особливу увагу відведено дитячо-батьківським відносинам: заходи на згуртування сімей (клуб дитячо-батьківського спілкування, арт-терапевтичні майстерні, інші.).

9. Творчість та розвиток: арт-терапевтичні заходи, творчі майстерні, вистави форум-театру, «живі бібліотеки» - дає можливість розвиватися та реалізувати свої творчі задатки та здібності, підвищити якість життя.

10. Профілактика конфліктів у громаді: зниження напруги у відносинах між переселенцями та громадою, навчання сімей самостійно вирішити конфлікти у прийнятний спосіб. Заходами, що сприяли вирішенню цього питання є: тренінг «Жити в мирі з собою та іншими», групи самопомоги для ВПО, що опинилися у складних життєвих обставинах, круглі столи «Шляхи до порозуміння в громаді», діалогові групи «Коло довіри».

11. Ресурси громади. Для кожної сім'ї ВПО важливим є користатися арсеналом засобів та можливостей громади, до яких можна звертатися у разі необхідності для задоволення потреб сім'ї та забезпечення її прав. Необхідними ресурсами та резервами для підтримки та допомоги сім'ї; є за місцем проживання сім'ї: школа, будинок творчості, поліклініка, лікувальні, розважальні заклади, служба центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служба у справах дітей, неурядові організації, що працюють з сім'єю та дітьми та інші. Важливим завданням нашої програми було те, щоб сім'ї ВПО, мали достатньо поінформованості щодо можливостей громади та мали змогу користуватися її ресурсами.

Стратегічне Завдання 3.

Захід 3.1: Інтерактивне навчання батьків емоційній підтримці дітей.

Цільова аудиторія: сім'ї ВПО, волонтери.

Мета заняття: розвиток у батьків навичок емоційної підтримки дітей.

Тривалість заходу: 3 рази, на місяць, протягом 3 місяців. Кількість учасників: 20.

Завдання: розвиток навичок як правильно хвалити дитину, добирати корисні іграшки, навичок зниження психологічного напруження, спілкування з дітьми так, щоб вони слухались.

Захід 3.2. Стрес: порадник для батьків (див. Додаток Г) [78; 33].

Цільова аудиторія: батьки сімей ВПО та члени їхніх родин.

Мета: розвиток у батьків навичок подолання стресу та зняття фізичного навантаження та напруги, налагодження порозуміння з дітьми.

Кількість заходів та тривалість: 2 рази на місяць (4 години), протягом 3 місяців. Кількість учасників: 30–40 осіб.

Результат: отримання учасниками практичного досвіду подолання стресу та конструктивних стратегій реагування на стресові події.

Захід 3.3. Рольова гра «Піклування про дитину під час війни» (див. Додаток Д, Додаток Ж) [56; 57; 78].

Цільова аудиторія: сім'ї ВПО та члени їх родин.

Цикл вправ з метою підготовки до піклування про дитину під час війни.

Мета: оволодіння вміннями піклування про дитину під час війни щодо забезпечення харчування, гігієни, безпеки та психологічної підтримки дитини. (запропоновані Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ)) [36].

Кількість заходів та тривалість: 2 раз на місяць (4 години), протягом 2 місяців. Кількість учасників: 30–40 осіб.

Результат: отримання учасниками практичного досвіду піклування про дитину під час війни.

Отже, запропонована програма соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни спрямована на адаптацію цієї категорії осіб до місцевої

громади, підвищення відчуття власної гідності, спроможності долати життєві перешкоди, зниження рівня напруженості та пом'якшення конфліктів у відносинах між членами сім'ї, громадою.

У програмі соціально-педагогічної підтримки було передбачено цілу низку різноманітних заходів, які всебічно допомагають сім'ям, які постраждали від конфлікту на сході України, а саме: індивідуальні та сімейні консультації з соціальним-педагогом чи психологом; клуб дитячо-батьківського спілкування; організація роботи групи самодопомоги для ВПО, що опинилися у складних життєвих обставинах; арт-терапевтичні майстерні для сімей ВПО; круглі столи «Шляхи до порозуміння в громаді»; тренінг «Жити в мирі з собою та іншими»; тренінг «Основи психічного здоров'я в умовах конфлікту»; діалогові групи Коло довіри» за участю спеціалістів-медіаторів; цикл заходів з використанням техніки групової роботи «Форум-театр»; кінотренінг «Конфлікти у громаді. Шляхи подолання»; інтерактивний захід «Жива Бібліотека».

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми в умовах війни. На основі здійсненої роботи нами були отримані такі висновки.

1. Нами було визначено ключове поняття «соціально-педагогічна підтримка» як діяльність, спрямована на допомогу особистості чи групі осіб у соціальній адаптації та інтеграції до соціуму з метою позитивного розвитку, подолання труднощів соціалізації, активізації зусиль у самодопомозі, сприяння у розкритті творчого потенціалу. Об'єктом соціально-педагогічної діяльності є окремі особи чи соціальні групи, які потребують допомоги та підтримки у процесі їхнього соціального становлення та розвитку, інтеграції у суспільство та яким адресовані цілеспрямовані чи стихійні соціально-педагогічні впливи.

Зміст та пріоритетні завдання соціально-педагогічної діяльності полягають у наданні соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості. Зміст соціально-педагогічної підтримки визначається суспільством, потребами, інтересами як соціальних груп населення, та і окремих людей.

2. Було проаналізовано державні та міжнародні нормативно-правові документи щодо соціально-педагогічної роботи з біженцями, переселенцями. На кінець XX ст. світова спільнота напрацювала достатній досвід надання всебічної допомоги для населення, яке пережило збройні конфлікти, природні катастрофи чи інші надзвичайні ситуації. Свого часу, у зв'язку зі зростанням проблеми внутрішніх недобровільних переміщень в інших країнах світу, поступово сформувалося розуміння необхідності вироблення спільних підходів до розв'язання проблем осіб, переміщених у межах власних країн, та надання суверенним державам міжнародної допомоги в цьому питанні. Міжнародною спільнотою, були напрацьовані такі нормативні акти як: Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод,

Конвенції про статус біженців. Державна законодавча база підтримки категорій, що постраждали від озброєних конфліктів та опинилися у складних життєвих ситуаціях представлена Законами України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про соціальні послуги», «про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» тощо. Цими документами було встановлено гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; захисту від примусового внутрішнього переміщення та примусового повернення на попереднє місце проживання; обліку внутрішньо переміщених осіб; реєстрація місця проживання внутрішньо переміщеної особи; забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту; забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб; інші права внутрішньо переміщеної особи та її обов'язки. Також законодавчо визначено обсяг послуг для цієї категорії ВПО.

Слід відзначити активну участь у наданні допомоги Україні що цілого ряду міжнародних організацій, серед яких представництво ООН, ПРООН, співробітники різних програм Міжнародного комітету Червоного Хреста, USAID тощо. Світова громадськість підтримує Україну та окремих її громадян, зокрема переселенців зі сходу у вирішенні важких життєвих проблеми, надаючи фінансову допомогу для підтримки українських громадян.

3. Було розкрито сутність та зміст поняття «внутрішньо переміщена особа», яке вперше визначало суб'єктів та умови отримання статусу внутрішньо переміщеної особи. Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Виділено основні типові проблеми, труднощів сімей ВПО, до яких

належать: побутові проблеми та труднощі; матеріально-економічні; соціальні проблеми та труднощі; психологічні проблеми; юридичні; проблеми та труднощі, пов'язані зі здоров'ям.

4. Було визначено систему соціальної підтримки державних соціальних служб Україні сімей внутрішньо переміщених осіб в Україні, що представлена такими напрямками: соціальний, соціально-інформаційний, соціально-психологічний, соціально-педагогічний напрям, соціально-правовий напрям, медико-соціальний напрям, фінансовий, соціально-економічний, матеріальний.

Нами було зазначено етапи процесу соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними особами: 1) встановлення контакту соціального педагога з внутрішньо переміщеними особами; 2) збір інформації та оцінки потреб; 3) планування, реалізація плану заходів, моніторинг та оцінка; 4) оцінювання результатів та завершення стосунків.

5. Нами було розроблено програму, метою якої стала соціально-педагогічна підтримка сімей внутрішньо переміщених осіб, формування у них гуманістичних цінностей, шляхом зниження рівня напруженості та пом'якшення конфліктів у відносинах між членами сім'ї, інтеграція у середовище місцевої громади.

Завдання програми: 1. Інформування щодо отримання необхідних соціальних послуг, оволодіння навичками самодопомоги, колективної співпраці, взаємодії в групах та навичками вирішення конфліктів. 2. Створення підтримуючого простору для сімей внутрішньо переміщених осіб з метою кращої адаптації їх до життя в місцевій громаді. 3. Підготовка батьків щодо надання емоційної підтримки дітей. Форми та методи реалізації програми: індивідуальні та сімейні консультації, круглий стіл, тренінги, кінотренінг, інтерактивна книгарня, арт-терапія, діалогові групи за участю спеціалістів-медіаторів, метод групової роботи «Форум-театр», рольова гра, дихальні вправи тощо. Проведене дослідження не претендує на остаточне розв'язання всіх питань, що пов'язані з соціально-педагогічною підтримкою сімей з дітьми в умовах війни. Проте можна казати, що мету нашої роботи досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
2. Блінова О. В. Проблема психологічного здоров'я мігрантів. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2009. №14. С. 55-62.
3. Бурбело. О. Р. Соціальна адаптація імігрантів в іноетнічному середовищі: поняття та сутність. Київ : Слово, 2009. С. 34-43.
4. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
5. Будник О. Б. Методологічний аспект соціально-педагогічної діяльності. *Теорія і практика управління соціальними системами : щоквартальний науково-практичний журнал*. Харків : НТУ «ХП». 2013. № 4. С. 72-82.
6. Васильєв В. В. Соціальна адаптація особистості до професійної діяльності. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2006. Вип. 14. С. 215-221.
7. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
8. Дейніченко Т.І. Педагогічна підтримка в системі роботи вчителя. *Педагогіка та психологія : зб. наук. Праць*. Харків : ОВС, 2002. Випуск 22. С. 88-92.
9. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.
10. «Етичний кодекс соціальних працівників України». *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 9-10. С. 85-87.
11. Євтух В. Б. Етнічність : енциклопедичний довідник. Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. Київ : Фенікс, 2012. 396 с.
12. Жданович Ю. М. Соціально-педагогічна підтримка дітей вимушених переселенців як наукова проблема. URL:

<https://lib.iitta.gov.ua/107220/1/%D0%96%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87%20%D0%AE.%D0%9C..pdf> (дата звернення: 27.10.2022).

13. Заверико Н. В. Соціальна педагогіка : навч. посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. 240 с.
14. Заверико Н. В. Соціально-педагогічна підтримка підлітків у притулку для неповнолітніх. Вісник Запорізького національного університету. Запоріжжя : ЗНУ, 2009. № 2. URL: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2009/Pedagogi-2-2009/077-80.pdf> (дата звернення: 20.06.2022).
15. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією № 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 27.10.2022).
16. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні: опитування загального населення раунд 8 від 23 серпня 2022 року. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-8-17-23?close=true> (дата звернення: 26.09.2022).
17. Зінченко О. С. Теоретичні засади дослідження соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. 2015. № 4. С. 47-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_4_10 (дата звернення: 27.11.2022).
18. Іванченко А. В., Сбруєва А. А. Соціально-педагогічна підготовка. Житомир : ЖДПУ, 2000. 112с.
19. Капська А. Й. Соціальна робота : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 122 с.
20. Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка\соціальна робота : навчальний посібник. Київ : ІЗМН, 1997. 392с.
21. Козубовська Г. В., Керецман В. Ю., Товканець Г. В. Роль і функції соціально-психологічної служби у роботі з сім'єю. Ужгород : УЖДУ, 1998. 56 с.

22. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97. Ст. 1-10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 23.10.2021).
23. Конвенція про статус біженців : Протокол № 995_363 від 28.07.51. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (дата звернення: 25.11.2021).
24. Коробка І., Павлюк В. Організаційно-правові засади соціального захисту переселенців (внутрішньо переміщених осіб) як основа реалізації соціальної політики держави, механізми формування соціально-ефективної державної економічної політики в умовах демократизації суспільства. Київ : Основа, 2015. С. 136.
25. Макаренко І. В. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей раннього віку з особливими потребами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. . пед. наук : спец. 13.00.05. Луганськ, 2009. 22 с.
26. 36 Мигович І. І. До питання про зміст професійної підготовки фахівців соціальної сфери. *Актуальні проблеми професійної підготовки фахівців соціальної роботи в Україні і за рубежом*. Ужгород : «Art Line», 2003, 51 с.
27. Міхеєва О., Серєда В. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації. *Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні*. Збірка аналітичних матеріалів. Львів : Галицька видавнича спілка, 2015. С.9-49.
28. Міжнародна організація з міграції (МОМ), Національна система моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами, 2016. URL: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/iom_nms_r1_ukr.pdf (дата звернення: 25.08.2022).
29. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка. Запоріжжя : ЗДУ, 1999. 87 с.
30. Музальов О. В. Теоретико-методичні засади професійної адаптації особистості у навчально-виховному процесі. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2007. № 6. С. 130-139.
31. Методичні рекомендації щодо надання першої психологічної допомоги переміщеним особам та населенню, яке перебуває/перебувало у зоні

- збройного конфлікту : методичні рекомендації / Заг. редакція: О. Л. Іванова. Київ : Освіта, 2014. 51 с.
32. Надгара В. І. Проблеми вимушеної внутрішньої міграції населення в контексті концепції «суспільства ризику». *Український соціум*. 2015. №1. С. 134-141.
33. Основи реабілітаційної психології : подолання наслідків кризи : навчальний посібник / за заг. редакцією Л. Царенко. Том 2. Київ : ОБСЄ, 2018. 240 с.
34. Панок В. Г. Психологічна служба : навчально-методичний посіб. для студентів та викладачів. Кам'янець-Подільський : ТОВ Друкарня Рута, 2012. 488 с.
35. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах: монографія / за ред. І. М. Трубавіної. Суми : ФОП Наталуха А.С., 2015. 174 с.
36. Поради батькам під час війни (ЮНІСЕФ). URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/18131/file/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%20%D0%B1%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D0%BC%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%20%D1%87%D0%B0%D1%81%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8.pdf> (дата звернення: 17.07.2022).
37. Про гуманітарну допомогу : закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV. ст.451. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1192-14> (дата звернення: 17.09.2022).
38. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : закон України № 1706-VII від 20.10.2014 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 25.10.2018).
39. Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців : закон України. Відомості Верховної Ради України, 2002, N 17, ст.118. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2942-14> (дата

звернення: 29. 07.2022).

40. Про соціальні послуги : закон України від 19.06.2003 № 966-IV. URL: http://kodeksy.com.ua/pro_sotsial_ni_poslugi.htm (дата звернення: 25.10.2022).
41. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : закон України ст.213. від 20.01.2018р. №2558-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> (дата звернення: 15.11.2021).
42. Права людини в Україні. Доповідь правозахисних організацій / За заг. ред. А. П. Бущенко, О. А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : КИТ, 2016. 260 с.
43. Правила безпеки та можливості отримання допомоги у період конфлікту в Україні : метод. рек. / авт. кол.: В. Л. Андреєнкова, Т. В. Войцях, Л. Г. Ковальчук. К. : Агентство. 2016. 112 с.
44. Практики громадських ініціатив. *Збірка практик створена та надрукована в рамках проекту ПРООН «Оперативне реагування на соціальні та економічні проблеми ВПО в Україні»*. Київ : Джерело, 2015. 48 с.
45. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3671-17> (дата звернення: 13.08.2022).
46. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 05.03.2015 р. № 245-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/245-19> (дата звернення: 17.06.2022).
47. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 09.10.2021).
48. Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України: Постанова КМУ від 16.12.2015 р. № 1094. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF/page> (дата звернення: 05.01.2022).

49. Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах: Наказ № 1005 від 13.07.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-18> (дата звернення: 25.06.2022).
50. Про організацію надання соціальних послуг : постанова Кабінет міністрів України «№ 587 від 1 червня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.06.2022).
51. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року : розпорядження Кабінету міністрів України № 1544-р від 28 жовтня 2020 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 23.12.2021).
52. Реабілітаційна педагогіка на рубежі XXI століття. *Науково-методичний збірник*. У 2ч. Ч.1,2. Київ, 1998. 245 с.
53. Резолюція Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки. Мир. Безпека». URL: <https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist/rezolyuciya-radi-bezpeki-oon-1325> (дата звернення: 03.12.2021).
54. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери / Авторі-упорядники: В. Головатий, А. В. Калініна, О. А. Виноградова. За заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. Київ : Основа-Принт, 2007. 128 с.
55. Робоча книга працівника психологічної служби: практичний посібник. Т. 1: Адаптація дітей (учнів/студентів) до навчально-виховного процесу / наук. ред. В. Г. Панок; авт. кол. 1 т.: Н. В. Сосоновенко, А. І. Тінякова. Київ : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. 112 с.
56. Ройз Світлана. Ігри у темряві. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/games-in-the-dark> (дата звернення: 03.10.2022).

57. Ройз Світлана. Вдих – видих : картки для дихальних практик стабілізації.
URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/breathe-cards> (дата звернення: 09.10.2022).
58. Сейко Н. А., Коляденко С. М. Робочий зошит з курсу соціальної педагогіки. Житомир : Житомир.держ.пед.ун-тет, 2000. 54 с.
59. Сейко Н. А., Коляденко С. М. Методичні рекомендації до курсу «Методика роботи соціального педагога». Житомир : Житомир. держ. пед. ун-тет, 2000. 104 с.
60. Семигіна Т. В., Гусак Н. Є., Трухан С. О., Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. *Український соціум*. 2015. №2. 53 с.
61. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / за ред. А. Й.Капської та ін. Київ : УДЦССМ, 2000. 195 с.
62. Соляник М.Г. Соціально-педагогічна підтримка сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах: технологічний аспект. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2014. № 4. С. 91-98.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2014_4_13 (дата звернення: 20.12.2021).
63. Соціальна адаптація в умовах трансформаційних процесів у суспільстві. *Освіта регіону*. 2011. № 4. URL: <http://social-science.com.ua/article/655> (дата звернення: 20.11.2021).
64. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Зверевої. К. : Центр учбової літератури, 2008. 65 с.
65. Соціальна педагогіка : навч. посібник / за ред. А. Й. Капської. Київ : Центр навч. літератури, 2000. 145 с.
66. Соціальна педагогіка. Підручник / за ред. А. Й. Капської. Київ : Центр навч. літератури, 2006. 135 с.
67. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підруч. для студ. ВНЗ / за ред. І. Д. Зверева. Алексєєнко Т. Ф., Басюк Т. П., Безпалько О. В. та ін. Київ : Центр навчальної літератури, 2006, 316 с.
68. Соціальна політика щодо сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах : Збірка : ГРЦСССДМ, 2008. 35 с.

69. Соціальна робота : Короткий енциклопедичний словник. Київ : ДЦССМ, 2002. 236 с.
70. Соціальна робота / соціальна педагогіка : Понятійно-термінологічний словник / За заг.ред. І.Д.Зверевої. Київ : Етносфера, 1994. 87 с.
71. Соціальний супровід. URL: <http://school57.edu.kh.ua/Files/downloads/soc.suprovid.pdf> (дата звернення: 20.12.2021).
72. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод. рек. / Н.П. Бочкор, Є.В. Дубровська, О.В. Залеська та ін. Київ : МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. 84 с.
73. Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді : монографія / Алексеєнко Т. Ф., Жданович Ю. М., Малиношевський Р. В. та ін.] / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Київ : ТОВ «Задруга», 2017. 168 с.
74. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін. / за заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.
75. Спільна оцінка потреб ВПО. Звіт про проведення у 2017 році спільної оцінки потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні. УВКБ ООН в Україні. 2017. URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2018/05/UKRAINE-2017-PARTICIPATORY-ASSESSMENT_UKR_WWW.pdf (дата звернення: 20.12.2021).
76. Ставлення до переселенців в Україні переважно позитивне – соціологи: Українська правда, 2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/06/9/-7111246/> (дата звернення: 10.12.2021).
77. Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні. Збірка аналітичних матеріалів. Львів : Галицька видавнича спілка, 2015. 262 с.
78. Стрес: poradnik dla батьків./ за заг. редакцією: І. Д. Зверевої. Київ : Українській фонд «Благополуччя дитини», 2014. 24 с. URL:

https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/broshura_stres.pdf

(дата

звернення: 10.09.2022).

79. Суший О. Проблема колективної травми в українському соціумі та пошук стратегій її опанування. *Наукові записки*. 2015. №6(74). С. 18-31.
80. Технології професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів : навчальний посібник / за ред. О. А.Дубасенюк. у 2 ч. Житомир : Житомир. держ. пед.університет, 2001. 384с.
81. Технології роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді : метод. посіб. / С. В. Толстоухова, О. О. Яременко, О. В. Вакуленко та ін. К. : ДЦССМ, Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. 143 с.
82. Технології соціально-педагогічної роботи /за заг. ред. проф. Капської А. Й. Київ : Слово, 2000. 72с.
83. Глумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль : Мандрівець, 2017. С 228-232.
84. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю : навч. посіб. Київ : ДЦССМ, 2002. 130 с.
85. Філоненко М. Психологія спілкування : навч. посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.
86. Холлі Янг. Руки допомоги у школі та за її межами. Керівництво з проведення психосоціальних програм на базі шкіл для вчителів, батьків і дітей у конфліктних та постконфліктних зонах. Роттердам : Rotterdam Media Center, 2012. 80 с.
87. Хутка С. Соціальна адаптованість особистості: концептуалізація поняття. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2007. № 2. С. 164-175.
88. Чернуха Н. М. Категорія соціально-педагогічної підтримки: теорія і практика. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна"*. 2012. № 6. С. 179-182.
89. Чечко Т., Лях Т.. Сутність соціально-педагогічної підтримки особистості.

Науковий вісник Чернівецького університету імені Ю. Федьковича, 2015 (139) С. 207-212.

90. 115 Щодо надання послуг службою зайнятості внутрішньо переміщеним особам станом на 29.11.2018 р. URL: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/vnutrishno-peremishchenym-osobam> (дата звернення: 29.11.2021).
91. Parenting in Times of War : A Meta-Analysis and Qualitative Synthesis of War Exposure, Parenting, and Child Adjustment. *Trauma Violence Abuse*. 2021 Jan; 22(1): 147-160. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7675766/> (дата звернення: 30.08.2022).
92. Social work practice with war-affected children and families: the importance of family, culture, arts, and participatory approaches. *Journal of Family Social Work*, Volume 22, Issue 1 (2019). URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10522158.2019.1546809> (дата звернення: 29.09.2022).

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник «Сильні сторони і труднощі» (ССТ)

Будь ласка, по кожному твердженню зробіть позначку у відповідному стовпці: «Ні», «Частково так» або «Так». Постарайтеся відповісти на кожне запитання як можете, навіть якщо ви не повністю впевнені у відповіді або запитання здається Вам дивним. У своїх відповідях ґрунтуйтеся на поведінку дитини (особи) за останні шість місяців або за поточний навчальний рік.

Прізвище та ім'я дитини, дата народження

Твердження	Ні	Частково так	Так
Уважний(на) до почуттів інших людей			
Невгамовний(на), занадто активний(на), не може довго залишатися спокійним(ою)			
Часто скаржиться на головні болі, болі в животі, нудоту			
Охоче ділиться з іншими особами			
Часто відчуває стан підвищеного роздратування, гніву			
Схильний(на) до усамітнення, часто грає наодинці			
Зазвичай слухняний(на), підкоряється вимогам інших			
Часто виглядає неспокійним(ною), стурбованим(ною)			
Намагається допомогти, якщо хто-небудь засмучений, ображений або хворий			
Постійно совається і крутиться			
Має принаймні одного хорошого друга			
Часто б'ється з іншими дітьми або задирає їх			
Часто відчуває себе нещасним(ою), похмурим(ою), готовий(а) розплакатися			
Зазвичай подобається іншим			
Легко відволікається, увага розсіяна			
У новій обстановці нервовий(а), докучливий(а), легко втрачає впевненість			
Добрый(а) до інших			
Часто говорить неправду			
Часто викликається допомогти іншим			
Гарненько подумає, перш ніж діяти			
Краде речі з дому, зі школи, з інших місць			
Характерні страхи, легко лякається			
Виконує завдання від початку до кінця, уважний(на) і зосереджений(на)			
Дякуємо за допомогу!			

Додаток Б

Самооцінка якості життя

П.І.Б. _____ вік _____ дата заповнення _____

Будь ласка, оцініть:

Мій звичний стан здоров'я

☹				☺				☺
1	2	3	4	5	6			7
дуже поганий								чудовий

Мій звичний настрій

☹				☺				☺
1	2	3	4	5	6			7
дуже поганий								чудовий

Мої відносини з людьми, що мене оточують

☹				☺				☺
1	2	3	4	5	6			7
дуже погані або немає відносин								чудові

Мої відносини з родичами

☹				☺				☺
1	2	3	4	5	6			7
дуже погані або немає відносин								чудові

Мої відносини з дітьми

☹				☺				☺
1	2	3	4	5	6			7
дуже погані або немає відносин								чудові

Наскільки цікаве моє життя

☹				☺				☺
1	2	3	4	5	6			7
дуже нудне								дуже цікаве

Наскільки я поважаю себе

☹				☺				☺
1	2	3	4	5	6			7
взагалі не поважаю себе								повністю поважаю себе

Моє відчуття особистої безпеки

☹				☺				☺
1	2	3	4	5	6			7
дуже небезпечно й лякає								дуже безпечно

Додаток В

Циклограма заходів програми

Заходи	Квітень	Травень	Червень	Липень
Стратегічне завдання 1				
Захід 1.1. Індивідуальні та сімейні консультації з соціальним педагогом чи психологом	*	*	*	*
Захід 1.2. Клуб дитячо-батьківського спілкування.	*	*	*	*
Захід 1.3. Організація роботи групи самопомоги для ВПО				
Захід 1.4. Арт-терапевтичні майстерні для сімей ВПО.				
Стратегічне Завдання 2.				
Захід 2.1. Круглий стіл «Шляхи до порозуміння в громаді».	*		*	
Захід 2.2. Тренінг «Жити в мирі з собою та іншими».		*		
Захід 2.3. Тренінг «Основи психічного здоров'я в умовах конфлікту».			*	
Захід 2.4. Діалогові групи «Коло довіри» за участю спеціалістів-медіаторів.	*	*	*	*
Захід 2.5. Цикл інтерактивних заходів з використанням техніки групової роботи «Форум-театр».	*	*	*	*
Захід 2.6: Кінотренінг «Конфлікти у громаді. Шляхи подолання».				
Захід 2.7: Інтерактивний захід «Жива Бібліотека» де книгами виступлять люди з цікавим життєвим досвідом.	*	*	*	*
Стратегічне завдання 3				
Захід 3.1. Інтерактивне навчання батьків емоційній підтримці дітей.				
Захід 3.2. Стрес-порадник для батьків.				
Захід 3.3. Рольова гра «Піклування про дитину під час війни».				

Додаток Г

Антистрес-поради для батьків

Порахуйте до десяти і подумайте ще раз

Коли Ваша дитина Вас розсердить, Ви в гніві можете сказати або зробити щось, що може її скривдити або змусити почуватися погано. Ось кілька рекомендацій, які допоможуть Вам охолонути.

1. Дихайте повільно і глибоко. Порахуйте до 10.
2. Згадайте, що Ви доросла людина і маєте давати своїй дитині приклад гарної поведінки.
3. Подумайте над тим, що Ви збираєтеся сказати. Як би Ви почувались, якби почули таке від іншої дорослої людини?
4. Вийдіть на хвилину в іншу кімнату і подумайте, чому Ви відчуваєте злість. Чи це справді через дитину чи є щось інше, що Вас дратує?
5. Подзвоніть своєму партнеру чи іншій людині, з якою можете поговорити. Може, проблема виявиться не такою серйозною, коли Ви поділитися нею з іншою дорослою людиною.
6. Вийдіть на вулицю, щоб подихати свіжим повітрям.
7. Коли Ви відчуваєте себе справді пригніченою/-ним, зробіть собі щось приємне. Заплануйте щось, що покращує Ваше самопочуття – випийте чашку смачного чаю, прийміть гарячу ванну, походіть по магазинах.
8. Іноді найкращі ліки – це почуття гумору. Намагайтеся знайти смішні сторони в цій ситуації.
9. Вийдіть з кімнати і кричіть, скільки хочете. Краще верещати на пусті стіни, ніж на дітей.
10. Уявіть собі якийсь спокійний красивий сценарій або власний образ раю. Це допоможе Вам заспокоїтись.

Вправи для зняття напруги

	НАПРУЖЕННЯ	РОЗСЛАБЛЕННЯ
«КУЛАКИ»	 <p>Стисніть пальці в кулаки</p>	 <p>Розслабте долоні</p>
«ПЛЕЧІ»	 <p>Напружте руки, зігніть у ліктях, доторкніться стиснутими кулаками до плечей</p>	 <p>Опустіть руки, розслабте долоні</p>
«ЧЕРЕПАХА»	 <p>Підніміть плечі, втягніть голову</p>	 <p>Опустіть плечі, розслабтеся</p>

НАПРУЖЕННЯ

РОЗСЛАБЛЕННЯ

«ПТАШКА»

Відведіть плечі назад,
напружте лопатки

Опустіть плечі,
розслабтеся

«ПРАСКА»

Сядьте на стілець, витягніть ноги
паралельно підлозі. Напружте
ступні, тягніть носки на себе

Опустіть ноги на підлогу,
розслабтеся

«ЗАЗЕМЛЕННЯ»

Сядьте на стілець, опустіть
ступні на підлогу. Напружте
ступні, поставте кінчики пальців,
навшпильки

Опустіть ноги на підлогу,
розслабтеся

«ШИЯ»

*Плечі тримайте прямо.
Вправу виконуйте
повільно без різких рухів*

Сядьте на стілець, напружте шию, нахиліть голову вниз. Намагайтеся дістати підборіддям до грудей

Підніміть голову, опустіть плечі, розслабтеся

Підніміть голову і тягніться обличчям догори, ніби намагаєтеся підборіддям дістати до неба

Опустіть голову, опустіть плечі, розслабтеся

Нахиліть голову вправо/вліво, намагайтеся правим вухом дістати правого плеча

Опустіть голову, опустіть плечі, розслабтеся

Додаток Д

Ігри у темряві (за С. Ройз)

Страх темряви – це, з одного боку, віковий страх у дітей. З іншого – один із наслідків хронічного стресу та травматизації. Для того, щоб підтримати дитину, щоб не допустити загострення її стану – ми можемо запропонувати ігри. Гра – найпростіший спосіб трансформувати напругу.

Важливо пам'ятати:

- коли один канал сприйняття депривований, в стані перезбудження чи неактивний, інші в більшому навантаженні та чутливості;
- якщо ми переживаємо складний досвід і при цьому дієві, відчуваємо близькість – у нас залишається відчуття сили.

Ідеї ігор у темряві для дітей різного віку

Аудіальні ігри та ігри зі словами:

1. Співати хором;
2. Грати на музичних інструментах;
3. Грати на уявних музичних інструментах. Видавати звуки, наче стукаємо в литаври, б'ємо в барабани, граємо на скрипці;
4. «Тарабарська мова». Говорити один з одним «тарабарською мовою», тобто вигаданою, намагаючись за інтонацією вгадати, про що говорить кожен;
5. Разом промовляти скоромовки;
6. Грати в «білі вихваляйки». Як-от, кричати: «А я...!!!» і розповідати про те, що насправді вміємо та що вдалося;
7. «Alias». Вгадувати слово за описом. Однак важливо не називати саме слово;
8. Розповідати історії на задану тему;
9. Розповідати щось, аби вкластися в одну хвилину;
10. «Голоси тварин». Хтось видає звук – інші вгадують. Хто вгадав

перший, стає ведучим;

11. Гра в слова. Наступний гравець називає слово на останню букву слова попереднього гравця;

12. «На щастя, на жаль». Хтось вигадує ситуацію, а гравці по черзі пропонують продовження, починаючи зі слів «на жаль», а наступний гравець — «на щастя»;

13. «Спотворений телефон». Пошепки передавати слово один одному. Наприкінці дізнаємося, що почув останній гравець;

14. «Казка». Скласти казку, коли кожен говорить по реченню;

15. «Навспак». Говорити слова навпаки, не записуючи їх. Наприклад, «чайник» – «кинйач», «стіна» – «анітс»;

16. «Я загадав». Розказати про загадане слово, не називаючи його. Наприклад, *«Я загадав – білий, холодний, скрипить під ногами, тане...»*;

17. Загадати предмет. Усі інші мають його вгадати, ставлячи запитання, на які ведучий може відповісти лише «так» чи «ні»;

18. Рима. Назвати чотири (або два) випадкових слова, до яких треба віднайти риму або вигадати вірш на 4 рядки;

19. «Буква». Назвати слова тільки на задану букву. Варіант для дорослих: назвати слова на загадану букву, які можна покласти в трилітрову банку;

20. Шукаємо схожість. Назвати два випадкових слова, а інші мають відгадати, чим вони можуть бути схожі.

21. «Чарівна мова». Для дітей, які вчаться розбирати слова на склади, можна говорити слова, додаючи додатковий склад «жи», «ма», чи «хрю»⁴

22. «Дурниці». Вигадувати початок речення, до якого потрібно придумати абсолютно «пришелепкувате» й нереальне продовження;

23. Знайти асоціації. Один гравець називає слово, наступний — свою асоціацію до цього слова. Дітям можна пояснити так: *«Перше, що спадає на думку, коли чуєш це слово»*;

24. «Це слово вміє...». Описати слово його «вміннями»;

25. «Слово, якого немає». Вигадувати слова, яких не існує та що вони могли б означати мовою іншопланетян.

Важливо торкатися до дитини, тільки попереджуючи її та коли отримаєте дозвіл. Пам'ятайте, що в темряві відчуття доторків буде сприйматися посилено.

Для контакту із тілом можуть бути потрібні пледи, щоби накритися і відчувати більшу безпеку, льодяники, які можна розсмоктувати, щоби відчувати смак, жувальні гумки, вода, а також іграшки, які можна стискати в руках, «поп-іти».

Тілесні ігри можуть бути такі:

1. «Азбука Морзе». Передавати прості слова доторками. Однак заздалегідь треба вивчити кілька літер;
2. «Круг любові». Взятися за руки, гравці мають обережно стиснути долоню тому, хто сидить за ними за годинниковою стрілкою;
3. «Чарівні доторки». Уявити, що тіло – це музичний інструмент. І кожна частина тіла виконує певний звук. Тоді торкатися до дитини долонею, щоби вона співала, мугикала, кукурікала тощо;
4. Відбивати ритм разом. Це може бути знайома пісня, також можна створювати загальний ритм (наприклад, дощу), пропонувати стукати ритм зубами, клацати язиком, відбивати долонею, ногами абощо;
5. Обіймати один одного та цілувати різними обіймами та поцілунками (для батьків та дітей). Як-от, помаранчевими, полуничними, веселковими, квадратними тощо.
6. Танцювати під уявну мелодію чи під спів пісень;
7. Передавати предмет у колі, коли в гравців заплющені очі. Тоді – торкатися його і вгадувати, що це, чи пропонувати, як його можна використовувати;
8. «Доторки – незнайомці». Торкатися долонь ведучого тільки приємними доторками, щоби ведучий вгадав, хто торкається;
9. Уявити, що потрапив на нову планету, на якій немає звичного світла. А потім – уявити, як на ній можна адаптуватися;

10. Зробити собі хатинку із подушок і ковдр;
11. Якщо простір знайомий та безпечний, грати в «бабу куцю». Тоді ведучий має зловити гравців, які плескають у долоні.

Якщо є ліхтарик:

1. Грати в тіньовий театр руками. Створювати руками різні фігурки;
2. Грати в тіньовий театр, використовуючи іграшки. Треба підсвічувати їх, аби була тінь;
3. Зробити проєктор зі стаканчика та плівки;
4. Дивитися крізь друшляк на «зірки».

Картки для дихальних практик стабілізації (С. Ройз)

Інструкція:

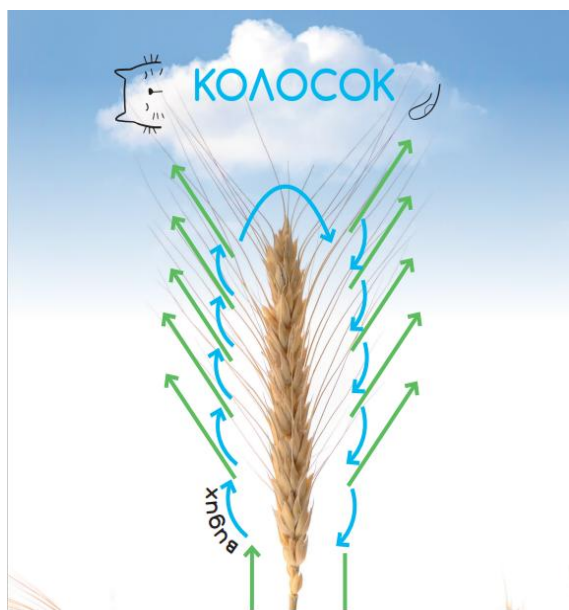
Постав палець на позначку «зірочка» початку:

Проводь пальцем по лінії стрілки. Якщо вона зелена – роби повільний вдих.

Синя – роби повільний видих.

Довга лінія стрілки показує, що вдих чи видих слід зробити тривалішим.

Зроби 2-3 таких кола дихання. Повністю обвівши картку, зроби рухи пальцями, наче струшуєш воду. Якщо хочеш, переходь до наступної картки.

Додаток Ж

Зазвичай у кризових ситуаціях батьки найбільше переживають за дітей. У ваших силах підготувати дитину до різних сценаріїв і допомогти їй бути в безпеці, навіть якщо вас не буде поруч. Цей розділ містить поради про те, що потрібно покласти до дитячого «рюкзака безпеки», важливі моменти, які варто проговорити з дитиною, щоб мінімізувати додатковий стрес та мати план дій на різні випадки.

Завдання: із запропонованих переліку зберіть для своєї дитини рюкзак із мінімальним набором речей. Він має включати:

- фото з батьками, із написаними на звороті телефонами родичів, повною адресою,
- ПІБ дитини та групою крові (додатково можна нашити на одяг дитини бірку з цією інформацією або покласти в кишеню записку)
- дві пляшки води,
- шоколад, печиво, хлібці, сухофрукти,
- телефон, якщо дитина вміє ним користуватись, та трохи грошей,
- потрібні лікарські препарати, лейкопластир, антисептики, захисну маску для обличчя,
- вологі та сухі серветки невеликий рушник, зубну пасту та щітку, мило,
- ліхтарик,
- одну-дві улюблені іграшки дитини (вони забезпечать мінімальний психологічний комфорт),
- комплект змінного одягу.

Випадок: якщо дитина загубилась.

Дії батьків:

Не панікуйте. Зараз треба зібратись з думками, щоб діяти чітко.

Згадайте, де востаннє бачили дитину.

Якщо в дитини є телефон – зателефонуйте.

Попросіть когось зі знайомих чи родичів залишитись на місці на випадок, якщо дитина повернеться.

Попитайте у людей навколо, чи бачили вони дитину, назвіть основні прикмети, за наявності покажіть фото дитини.

За можливості дайте оголошення через гучномовець. Повідомте найближче відділення поліції чи зателефонуйте 102. Корисні поради також можна знайти в чат-боті https://t.me/dytyna_ne_sama_bot

2. Як уберегтись від небезпеки мін та боєприпасів

Під час війни використовується смертоносна техніка та зброя, навіть уламки якої становлять загрозу життю.

1) Будьте вкрай уважними, коли пересуваєтесь пішки, їдете на велосипеді чи авто, особливо, якщо поруч велися бойові дії або розірвався снаряд.

2) Намагайтесь рухатися маршрутом, яким нещодавно вже хтось пройшов чи проїхав.

3) Якщо ви на авто, уникайте доріг, на яких ви не бачите інших автівок.

4) Якщо крокуєте, то тільки дорогою, на якій усе видно.

5) Вибухонебезпечні предмети можуть бути розташовані як близько до вже зруйнованої техніки чи будівель, так і поруч зі снарядами, в кущах чи траві на узбіччі, бути прив'язаними до дерев і навіть навмисно сховані в іграшках, книжках чи за телефонами, які лежать на землі.

6) Будьте обачні та уважні, не підбирайте предмети на вулиці та не наближайтесь до будь-якої військової техніки, амуніції, снарядів, їхніх уламків та особливо мін і за жодних обставин не чіпайте їх. Міни активуються від ваги.

7) Якщо раптом людина наступила на міну, то рухатись вже не можна. Не можна намагатися покласти на неї щось важке (як часто роблять у фільмах)!

8) Потрібно одразу кликати на допомогу та дзвонити 101. Якщо побачили щось підозріле, залишки бойової техніки чи боєприпас, телефонуйте.